

Міністерство освіти та науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально–науковий інститут соціально–гуманітарного менеджменту
Кафедра філософії та культурного менеджменту

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавра
на тему
**«Феномен любові та виклики часу
(у контексті роману В. Підмогильного «Невеличка драма»)»**

Виконала студентка IV курсу, групи К–41
напрямку підготовки Культурологія
ОПП Культурологія
Петрова Мирослава Євгенівна

Керівник:

Петрушкевич Марія Стефанівна

Рецензент:

доктор філологічних наук,
професор

Янковська Жанна Олександрівна

Острог, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНИЙ ЗРІЗ ЛЮБОВІ	6
1.1 Сприйняття любові протягом історичних періодів у Європі	6
1.2 Любов як інтимне, любов як публічне	13
Висновки до розділу I	14
РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО ЛЮБОВІ	16
2.1 Різностороння природа кохання у «Бенкеті» Платона	16
2.2 Любов у теорії Зигмунда Фрейда.....	17
2.3 «Мистецтво любові» та його візії у Еріха Фромма.....	22
2.4 Концепція Мішеля Фуко: сексуальність, її зв'язок з примусом та владою	28
2.5 Універсальність, глобальність, проблемність феномену любові	30
Висновки до розділу II	32
РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ РОМАНУ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО «НЕВЕЛИЧКА ДРАМА».....	34
3.1 Головна героїня Марта та її стосунки з чоловіками	34
3.2 Юрій Славенко та Дмитро Стайничний як зразки патріархальних чоловіків доби соціалізму	37
3.3 Мазохізм Льови Роттера та прагматизм Ірен Маркевич	41
Висновки до розділу III.....	44
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	48

ВСТУП

Актуальність теми. Зміни, спровоковані історичними контекстами, впливають на світоглядні, релігійні, ціннісні та особисті норми. Саме поняття норми у теперішньому його сенсі не підпадає під контексти минулих десятиліть. Кохання – одне із концептів, яке трансформується та залежить від політичних, релігійних та економічних пануючих догм. Важливість теми зумовлена тим, що і зараз, у час повномасштабного вторгнення, суспільство задає загальноприйняті рамки коханню.

Росія, приймаючи різні форми, протягом багатьох років мала вплив на Україну у різних її сферах, не оминаючи і приватне життя громадян. «Мода» на комуністичні погляди Європи стала відповіддю для пригнобленого російського пролетаріату, тож вагою європейської традиції нехтувати неможливо. Опісля Жовтневого перевороту у 1917 року, приходу до влади більшовиків та становлення комуністичного режиму цей вплив відчувався особливо гостро. Втручання партії у життя народу було основним інструментом контролю. Інтимне життя не уникло цієї долі – переосмислення кохання як фундаменту будь-яких стосунків зустрічається у роботах Карла Маркса, на чії ідеї спиралися російські комуністи. Інші «сучасники» розбудови комуністичного ладу відкидали моногамність як продукт ворожої буржуазії, натомість пропонуючи «вільне кохання». Проте у реальності такий варіант потерпав від «недопрацьованості»: патріархальний устрій не передбачає «вільного кохання» для жінок, вкотре об'єктивізуючи їх, діти, народжені у результаті фактичного звалтування, не мали можливості вирости відповідальними громадянами, адже держава не мала потрібну кількість дитячих будинків, тож вони жили як безхатки. Згодом партія змінить курс – викидаючи кохання з дискурсу родинного життя, ставлячи у центр потреби режиму.

Роман Валер'яна Підмогильного «Невеличка драма» є своєрідним довідником прикладів сприйняття кохання громадянами Радянського Союзу

на початку 1920–х років. Його аналіз дозволить більш глибоко розкрити вплив культури, трансформативну та багатогранну природу концепту любові.

Об'єктом дослідження є феномен любові через призму культурних змін.

Предметом дослідження є концепт любові у контексті роману Валер'яна Підмогильного «Невеличка драма».

Мета цієї кваліфікаційної роботи – виявити соціальні та політичні конструкції, які впливають на формування сприйняття любові на прикладі роману Валер'яна Підмогильного «Невеличка драма».

Завданням кваліфікаційної роботи є охарактеризувати історичний зріз феномена любові, його інтимну та публічну складові, проаналізувати різноманіття природи любові в античній традиції, зокрема "Бенкеті" Платона, розглянути поняття любові в філософсько-культурологічному дискурсі ХХ ст., у психоаналітичній теорії Зигмунда Фрейда, в Еріха Фромма та Мішеля Фуко, охарактеризувати універсальність, глобальність, проблемність феномену любові, продемонструвати специфіку підходу до категорії любові Валер'яном Підмогильним у романі «Невеличка драма».

Аналіз джерельної бази. Над темою кохання у різні історичні етапи, зокрема у часи Римської імперії, працював Девід Рей, автор другого розділу «Catullus the Roman Love Elegist?» у рамках книжки «A Companion to Roman Love Elegy», Алан Макфарлейн у статті «The culture of capitalism» аналізує історію концепту любові, проводячи паралелі із зародженням принципів капіталізму. Важливими є статті «Сексизм щодо жінок в процесі статевої соціалізації молоді в 20–30 роках ХХ століття» та «Морально–етична парадигма статевої соціалізації молоді в 20–30 роках ХХ століття» Онипченко Оксани Ігорівни. Книжка «Мистецтво любові» Еріха Фромма, робота Зигмунда Фрейда «Instincts and Their Vicissitudes», праця Платона «Бенкет» та аналіз теорій Мішеля Фуко Буз Олени, Бурдяк Ілони, Карповця Максима, Амельченко Наталії. Дані праці

дозволили у повній мірі проаналізувати зміни у концепті любові у залежності від історичних контекстів, філософські та психоаналітичні візії.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною базою кваліфікаційної роботи стали наукові праці українських та зарубіжних науковців та науковиць із досліджуваної тематики. Методичною основою дослідження є система загальнонаукових методів, що дозволило дослідити метаформозну природу концепту любові та її залежності від політичного устрою. Проведене дослідження базувалося на використанні наукових підходів та методів, а саме: філософського підходу для аналізу й осмислення сутності і змісту основних категорій любові; герменевтичного методу, що передбачає аналіз смислів, рух від розуміння частин до прогнозування змісту цілого і навпаки – від розуміння цілого до усвідомлення змісту частин, розуміння смислу цілого тексту на основі аналізу частин; феміністичного методу – для доцільного розуміння матеріалу аналізу, його контекстів та задля переосмислення «патріархального» тексту.

Теоретичне значення роботи. Удосконалено теоретичний зміст поняття концепту любові. Проведено глибокий аналіз феномену любові, розкриваючи різні аспекти для повного його розуміння. Доведено важливість європейської традиції: розглянуто погляд на кохання у дописемні, античні, середньовічні та модерні часи, що дозволило усвідомити трансформативну природу любові. Використання словосполучення «концепт любові» дає можливість опрацювати біологічний процес на рівнях релігійного, політичного, економічного і що найважливіше – культурного.

Практичне значення роботи передбачає виявлення прикладів з історії соціальних та політичних конструкцій, які встановлюють ідеал любові відповідно до вимог часу, його сприйняття. Проаналізувавши різні філософські, психоаналітичні праці віднайти дані конструкції у романі Валер'яна Підмогильного «Невеличка драма».

Апробація роботи.

Структура роботи. Загальний обсяг роботи становить 55 сторінки. Робота містить три розділи. Список використаних джерел налічує 86 найменувань на 10 сторінках.

РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНИЙ ЗРІЗ ЛЮБОВІ

1.1 Сприйняття любові протягом історичних періодів у Європі

Феномен любові впливає на конструювання взаємостосунків, створення норм та «правил» романтичних та сексуальних стосунків. Європейська любов – це любов між жінкою та чоловіком, заснована на нерівності та беззахисності. Такий культ «відмінностей» закоханих, отримавши свій найбільший розквіт у Середньовіччі, і досі відгукується у масовій культурі. Європоцентризм змушує дивитися на культури інших регіонів через власну призму, що теж стосується і поглядів на концепт кохання. Важливим є й те, що християнство, як одна з трьох світових релігій, протягом історії втручалася у світське життя, змушуючи держави у юридичній сфері встановлювати власні закони щодо створення сім'ї: підстави, поведінка у публічному та приватному [35, 74]. Новий час змінює погляди на кохання, вводячи культури, які не були притаманні раніше. Попри те, що поцілунки не були поширеним явищем між чоловіком та дружиною у XVIII столітті, тоді починається становлення ідеалів романтичного кохання, де головним фактором був не прагматизм чи фізичні стосунки, а духовне взаєморозуміння. У XX столітті «традиційні» ролі чоловіка та жінки відкидаються, тож жінка теж може бути годувальницею родини, поруч із чоловіком [20]. Таким чином феномен любові характеризується своєю значною впливовістю на соціальні та культурні «надбудови», які трансформуються відповідно до реалій сучасностей.

Кохання найдавніших культур досить важко розглянути з позицій сучасних «категорій», тому варто згадати передовсім про появу сім'ї у її найбільш зрозумілому значенні на теперішній час. До формування кровноспорідненої сім'ї, всередині племені панувала сексуальна свобода, яка передбачала вільні стосунки між чоловіками та жінками. Опісля шлюбні групи поділялися за поколіннями, себто статеві зв'язки між братом та сестрою були нормою [41]. Згодом такі взаємини заборонили, як і багато що

інше, тож через велику кількість табу групові шлюби замінюються на парні (де багатоженство і зради чоловіка були нормою), а ще пізніше – на моногамні, у яких жінка розглядалася як власність чоловіка [20, 40].

Важливими є обряди дорослішання індивідів, які склалися з трьох етапів: сегрегації – відлучення від старого оточення, транцизії – перехід та інкорпорації – влиття у нову групу. У цьому випадку цікавим є відокремлення від «безстатевого» світу і входження у той, де є поділ за ознакою статі. Зазвичай обряди ініціації проводилися суто для хлопчиків, вони «перероджувалися» у вовків, ведмедів, вживаючи при цьому галюциногени [40].

Любов у дописемному періоді також можна розглянути через призму поховань, якщо брати до уваги речові джерела. Дослідники відзначають важливість не тільки самого виду поховання, але і його розташування. Перші поховання були зафіксовані у кам'яному віці, тобто приблизно тоді люди розглядали членів своєї групи як важливих та унікальних. Під час мезоліту та палеоліту померлі родичі були похованими або біля своїх домівок, або ж у побудованих конструкцій поряд з струмками, у печерах. Варто зазначити, що відсутність поховання не означало відсутність жалоби за покійними [84].

Висоцька культура, яка займала місце на Львівщині та Тернопільщині, відзначилася парними похованнями чоловіка та жінки. У більшості випадків померлі були повернуті одне до одного обличчями, що свідчить про сакральність та важливість стосунків у той час [27].

Продовжуючи аналіз формування концепцій кохання, обов'язково варто розглянути період Давньої Греції та Риму. Чимало ідей, створених в античності на основі релігійно-теологічного мислення вплинули на формування базових механізмів техногенної цивілізації. Зокрема суттєвим є сприйняття природи як закономірно впорядкованого поля об'єктів, що, за Платоном і загалом з точки зору античності, є найважливішим проявом божественної дії у світі. Наукова раціональність, яка походить із концепцій Сократа, проблема моральних цінностей – із суперечки між Сократом та

Калліклом про природу добра і справедливості, концепт індивідуальної відповідальності за власну поведінку та вчинки – із робіт Гомера. Арістотель вважав, що для суспільства найкращою політичною системою буде демократія, де кожна людина має право вибору і свободу. «Міра речей» Демокріта та його ідеї про розмежування мотивів та поведінки людини й досі є компасом для європейського суспільства. Окрім цього, важливою для формування європейської культури є міфи. Завдяки міфу у мистецтві безперестанку діють два буттєві джерела: аполлонівський та діонісійський. Античність є багаторівневим фундаментом для подальших культур Європи [9,77].

Важливою рисою в античній культурі є надання людських рис божествам. Тож стародавні міфи наповнені історіями про любов, заради якої герої йдуть на подвиги та жертви. Любов не була самодостатнім елементом, її своєрідна валідація мала відбуватися через зовнішні впливи богині Афродіти, або ж її помічника Ерота [42].

Антична культура подарувала основні види кохання, які стали основними для розглядання у різних контекстах. «Eros», яке пов'язується зі статевою та пристрасною любов'ю, «philia» – любов у не сексуальному сенсі, стосувалася стосунків між батьками та дітьми, часто стародавні греки могли змішувати ці два поняття, але «eros» означало «бажання», тим часом як «philia» – сімейну любов, «agape» – жертвна любов до ближнього, «storge» – сімейна, споріднена любов [17].

«Ерос» на позначення любові не лише сягає корінням імені бога кохання – Ероту, а й зберігає філософську традицію Платона. Істинною справою «еросу» античний філософ вважав народження в красі, метою – збезсмертити смертну природу, звільнити частину людської натури глибоко захована у матеріальному потоці народження та вмирання. Така любов досить багаторівнева, оскільки охоплює прагнення цілісності в усьому, бажання усього у світі у власній розбіжності й множині долучитися до Єдиного Блага, злитися у первинну неподільну єдність, це також сила, що

веде богів до людей і людей до богів. «Ерос» характеризується як щось поміж смертним та безсмертним, як той, що живе у всьому суцюзму. Платон визначає найглибше поняття «еросу» у народженні в красі як тілесно, так і духовно, що є єдиним способом надати смертному єству безсмертну сутність. До того ж розкриваючи онтологічну сутність «еросу», любов нерозривно пов'язана з особистістю, вона реалізується, передбачає та впізнає особистість [4].

У ширшому значенні «філія» для давніх греків була глибоким і священним обов'язком, яка високо цінувалася поряд зі спорідненістю родини та енергією романтичної любові. Ця категорія розглядалася як фундамент суспільства, важливий елемент у полісі, яка забезпечувала взаємну співпрацю та глибокі міжособистісні зв'язки громадян. Філософський дискурс розглядає філію як незамінну вимогу до життя, що передбачає взаємність сторін. Аристотель також відзначає, що «філія» значилася як дружба протилежностей, яку неможливо було зупинити, також характеризуючи її не як почуття, а як стан [80, с. 11, 12, 18, 86].

«Агапе» у давньогрецькій мові означало ряд інших, пов'язаних із любов'ю, дій: доброзичливо приймати, пестити, ставитися із любов'ю, а також високо цінувати та віддавати перевагу. Загалом «агапе» близьке за значенням до «філії» та «сторге». Гомерівські епоси виступають яскравим прикладом, оскільки «агапе» вживалося у контексті батьківської, подружньої та дружньої любові. Проте найважливішою характеристикою цієї категорії все ж є ставлення, засноване на раціональному виборі, вольовому рішенні, що виражається через шанування, прихильність та високу оцінку об'єкта відносин. Платон теж окреслює «агапе» як потяг, прихильність до рідних та чогось неживого. Якщо «ерос» по суті є любов'ю заради Іншого, то «агапе» є альтруїстичною любов'ю. У часи еллінізму цей тип любові виступав ідеалом гуманної любові до ближнього, тобто над еротичною любов'ю [24, 47].

«Сторге» – любов-прихильність, ніжність, яка оточена взаємними вимогами, увагою до коханої персони. Тут є важливою взаємоповага, уміння

розуміння одне одного. Відповідно до античних традицій, ця любов стосувалася родинного кола. Вона без вибору, оскільки батьків неможливо обирати. «Сторге» прихована і їй треба час, аби проявитися; це любов, яка йде першою від знання про те, що вона є [56].

Шлюб у Римській імперії ніс патріархальний характер. Жінки, переважно, не мали права виходити у суспільство без свого чоловіка. У різні періоди погляд на одруження змінювався від огиди до тез, що чоловік та жінка мають ділити між собою все – тіла, душі та гроші. Попри це, чоловіки у шлюбі могли мати коханок або мати сексуальні зв'язки з куртизанками, рабинями – ці зв'язки допомагали не заплямувати «матріархальну честь» дружини. Паралельно існували стереотипи, коли дружини за допомогою власної сексуальності могли домінувати над чоловіками. Урешті, Пітер Валькот, професор Кардіффського університету та доктор філософії, заперечує, що романтична любов послуговувала фундаментом для шлюбу. Посилаючись на класичні тексти, він стверджує, що справжнє кохання могло спалахнути тільки між братом та сестрою [76, с. 127].

Овідій був поетом, який вчив кохання у своїх текстах. Вергілій написав «Георгіки», де вчив сільського господарства, Лукрецій – «Про природу речей», у якому детально описав етику та фізику епікурейства. Елісон Шаррок, докторка філософії та антикознавиця, називає гру Овідія з абсурдною традицією «навчання» любові великим жартом. З іншої сторони, якщо можна навчитися піклуватися про тварин, піклуватися про себе, то чому не можна навчитися контролювати власну поведінку і стосунки. «*Medicamina Faciei Femineae*», «*Ars Amatoria*» та «*Remedia Amoris*» містять відомості про косметику для жінок, мистецтво спокуси та способи уникнення біди, до якої читачів могли привести їхні «еротичні навички» відповідно [60].

Характеризуючи любовну поезію Катулла Девід Рей, доктор філософії та доцент кафедри антикознавства Чиказького університету, вказує на те, що елегантний оратор проголошує себе вірним послідовником релігії кохання,

водночас знавцем істини, адже любов – це сила, більш ворожа до людства, більш безжалісна ніж сама Смерть [85].

Отже, любов була інструментом для літературного мистецтва, інтриг та драм, аніж справжньою основою для побудови довготривалих стосунків.

Епоха Середньовіччя чи не найсильніше вплинула на сприйняття концепції кохання. Існували дві тези, які мали сприйматися з належним розумінням, попри власну суперечливість одна одній: перше, шлюб є земним втіленням союзу Ісуса та церкви, а друге, аби потрапити до Царства Небесного, необхідно відмовитися від сім'ї [22]. Християнство середньовіччя позиціонувало себе не як культ праведності, а як релігію любові (зокрема і братерської), тож будь-які інші види любові, які не підпадали під загальноприйняті норми, визнавалися грішними [64, 81]. На протигагу божественній любові з'являється куртуазна, яка за всіма своїми характеристиками була неактуальною для шлюбу та навіть загрозувала зруйнувати феодальну систему стосунків. Куртуазне кохання заворожувало своєю трагічністю та недозволеністю, опираючись на описи «симптомів» закоханості від сучасників, любов нагадувала божевілля. Досить гостро поставало питання, що робити з романтичними почуттями, які офіційно були забороненими Церквою, якщо запропоновані механізми не справлялися із задачею [70].

Проте куртуазне кохання давало чоловікам можливість удосконалюватися, йти на відчайдушні подвиги заради жінки, до якої навіть заговорити було неможливо, це єдине, що дозволялося у той час церквою. Жінка ставала об'єктом прагнень, фактично «виправданням», вона ніколи не мала власного голосу, власних бажань. До появи куртуазного кохання жінка була істотою набагато нижчою за чоловіків, причиною усіх людських гріхів, корінням зла, та згодом стала істотою ідеальною для поклоніння [52]. Істотою, а не людиною, варто зауважити.

Протягом модерних часів любов змінювала свої форми, вона трансформувалася відповідно до вимог та контекстів. Ранній модерн

характерний своїми подвійними стандартами: чоловічі зради не отримували такого шквалу критики, як жіночі. Протягом трьох століть менталітет змінювався і все більше, і більше з'являлося питань щодо соціальної системи та установ, які були «нормою» раніше. Уже у пізньому модерні головними темами для дискусій стають індивідуалізм, свобода та персональне щастя. Стосунки будуються на основі любові, сексуального потягу та звички, а не політичних, сімейних чи економічних інтересах [83].

Алан Макфарлейн, доктор філософії, антрополог, історик та професор Королівського коледжу Кембриджу, робить висновок, що романтичне кохання з'являється тоді, коли розпадається феодальне, селянське суспільство і зароджуються ринкові принципи капіталізму [75].

Карл Маркс, прабатько соціалізму та комунізму, зазначає, що соціальне існування визначає людську свідомість. Окрім типових тез про природність стосунків між чоловіком та жінкою, філософ вказує, що на любов впливають соціальні «сили», виробничі відносини, економічний розвиток та політика зокрема. Кохання – усвідомлений процес праці, який вимагає контроль та регулювання власних сексуальних потягів чи бажань близькості.

У марксизмі існує поняття класової любові та ненависті. Панівний прошарок суспільства ненавидять маси, а маси ненавидять панівний клас. Класова любов може розвинути між представниками «верхівки», також «червоне» кохання з'являється між робітниками та «органічними» інтелектуалами, себто марксистами. Оскільки кохання – свідомо дія пролетаря, він має шукати партнера зі схожими поглядами або ж принаймні розвинути подібний світогляд у партнера/партнерки. Людина робочого класу не може закохатися у людину капіталізму. Якщо це звісно не імпульс [67].

Марксизм раціоналізує кохання, відкидаючи будь-які елементи, які натякали на її «містичну» та «незрозумілу» природу. Кожен член та членкиня суспільства була важливою, тож і стосунки між ним теж мали вплив на інших. Очевидно, що ця політична ідея вводить у любов процесуальність

ворожість щодо соціальних верств, чії погляди не збігаються із «правильними», пролетарськими.

Історія любові досить циклічна: дописемна свобода стосунків повернулася у ранньому соціалізмі. Проте вагомою деталлю є патріархальне виховання, яке змусило жінок втратити власну суб'єктність і набути об'єктності у чоловічому суспільстві. Так чи інакше, питання кохання гостро поставало на будь-якому історичному етапі, трансформуючись відповідно до вимог часу, економіки та політики.

1.2 Любов як інтимне, любов як публічне

1920–1930–і роки для Радянського союзу стали випробувальним терміном для трансформації традиційного інституту сім'ї. Російська революціоністка Олександра Коллонтай написала дві роботи, які пропагували «вільне кохання» та «статевий комунізм»: у 1919 році «Нову мораль і робочий клас», а в 1923 році «Дорогу крилатому Еросу!». Після революційні роки характеризувалися відмовою та деякою огидою до одруження, шлюб асоціювався із «буржуазними забобонами», тож вільне кохання як новий «комуністичний» інструмент набув неабиякої популярності [32, с.5, 39]. Проте, всупереч голосним заявам про рівність статей, «вільною» любов ставала тільки для чоловіків. Десятиліття вирізнялося великою кількістю зґвалтувань, зустрічі комсомольців проводилися переважно для взяття на «пробу» жінок. Архіви зберігають дані під грифом «секретно» про зґвалтування дівчат-комсомолок, винуватці були впевнені у своїй безкарності, адже жертви мовчали і не наважувалися на розголос. Деякі дівчата згодом покінчували життя самогубством. Подібні «заходи» були легітимізовані, оскільки попередні тези про «утримання» та спрямування сексуальної енергії на працю не спрацьовували [31, 39, с. 294].

Проблему дітей народжених внаслідок таких зв'язків мали вирішити просто, виховання покладали на суспільство – комунізм у всій своїй красі.

Проте дитячі будинки з'явилися пізніше, тож цей тягар несла жінка, якщо вона не вирішувала приректи дитину на долю вуличного жебрацтва [32].

Якщо пара вирішувала побратися, то тільки через корисливі мотиви. Нерідко студенти одружувалися, аби покращити власний матеріальний стан. Хоча раптові заручини з багатою нареченою чи нареченим одразу викликали сумніви у суспільстві, тому виникає дзеркальна практика – студенти вступали у шлюб із робітниками, аби отримати пайок чи стипендію [39, с. 292, 293].

Згортання політики експериментування зі статевими стосунками відбулося через Чубарівську справу – групове зґвалтування робітниками молодої селянки восени 1926 року. Опісля право на шлюб стало суспільним обов'язком [37, с. 104].

Протягом усього існування Радянського Союзу приватне мало стати публічним. «Нова жінка» Олександри Коллонтай не ставить кохання за смисл власного життя [10, с. 23]. У спогадах радянських робітниць згадується робота, а особисте та сімейне життя – побіжно [16, с. 39]. Комунальні квартири також не давали простору для приватності [23, с. 53].

Вищезгадані факти дають змогу зрозуміти, що кохання не згадувалося як основний компонент для побудови стосунків, шлюб постає ідеологічним союзом для народження та виховання майбутніх комуністів.

Ідея кохання перетворювалася впродовж століть. Європейська традиція пропонує абсолютно різні варіанти адаптації кохання під контексти, які панували у той чи інший час. Від полігамності до моногамності та знову до «вільного кохання». Політичні, економічні та соціальні курси визначали ті чи інші концепти кохання, які підпадали під ідеали, що домінували.

Висновки до розділу I

У даному розділі кваліфікаційної роботи розглянута трансформація концепту любові у європейській традиції до початку ХХ століття. Концепт кохання перестає бути суто біологічним, від античних часів явище любові

набуває соціокультурних рамок, що передбачає постійні зміни, які і прослідковувалися впродовж історичних етапів. Зокрема аргументовано значення європейської традиції для аналізу роману Валер'яна Підмогильного «Невеличка драма». Попри те, що деякі «етапи» трансформації феномену любові були в не повній мірі репрезентовані в українській культурі, загальні тенденції все ж прослідковувалися. Виявлено, що політичні, економочіні та соціальні передумови безпосередньо впливають на вимоги до міжособистісних стосунків індивідів.

Окрім того, сформовано загальний контекст політики раннього більшовизму, що дозволяє ґрунтовніше проаналізувати феномен любові. «Мода» Європи на соціалістичні та комуністичні погляди не обійшла стороною Україну, отже погляди Карла Маркса були взяті за основу при розбудові Радянського Союзу.

У другому підпункті презентовано реальність соціалістичних теорій, виявлено, що невраховані обставини при обґрунтуванні популярних тез, на кшталт «вільного та рівного кохання», безпосередньо вплинули на швидку зміну політичного бачення на любов між індивідами. Численні згвалтування, велика кількість осиротілих дітей та неспроможність партії виконувати власні задані курси змусили швидко відмовитися від «вільності» любові серед молоді. Проте влада пропагувала шлюб як суспільний обов'язок, відрікаючись від любові як обов'язкового складника стосунків між громадянами Радянського Союзу.

Отже, у розділі виявлено домінування різних небіологічних чинників над уявленням про кохання у європейській традиції, ускладнюючи поняття концепту любові.

РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО ЛЮБОВІ

2.1 Різностороння природа кохання у «Бенкеті» Платона

Філософи не могли не оминати складне та загадливе питання любові. «Бенкет» Платона можна назвати збіркою філософських, міфологічних та поетичних опіній щодо кохання. Важливими для аналізу роману Валер'яна Підмогильного «Невеличка драма» є кілька атрибутів любові, про які згадуються у «Бенкеті», а саме: амбівалентність, ніжність, мудрість та справедливість.

Платон акцентує на амбівалентності будь-яким людських почуттів, зокрема і любові. Себто кохання не пов'язане із суто позитивними чи негативними емоціями, оскільки це закладене у людській природі. Філософ описує любов як «випробування», адже це почуття вимагає усіх людських сил та старань. Будь-яка випроба вимагає терпіння, людина переживає біль та страждання від самого почуття любові до Іншого. Попри усі тортури кохання Платон зазначає, що ерос є і лікарем, який вилікує усі моральні рани.

Ніжність Ерота проявляється у його «проживанні» у найм'якшій частині світу – звичаї, душі людей і богів. Проте не будь-яка душа підходить для бога кохання, суворий характер та тверда вдача постає небезпекою. Черстві люди скептичні до кохання, тож Ерот їх оминає. Також ніжність дозволяє коханню з'являтися у нашому житті без попереджень, тож контролювати це почуття поза людськими силами. Своєю чергою така хаотична природа передбачає випадковість любові, але не її предмету. Особа, яку ми покохаємо, можна обрати серед тисячі інших, вірили давні греки, позаяк ця «невипадкова випадковість» очікувана людиною, вона готова на великі пожертви заради любові.

Атрибут мудрості описується у промові Агатона, афінського поета та товариша Платона. Любов, у цьому випадку персоналізується як Ерот, є вчителем для людства, тобто завдяки цьому почуттю людина має змогу на насагу до пізнання. Ерот вчить прекрасного, а також того, чого варто

остерігатися і не робити. Жага до пізнавальної діяльності характеризується не тільки «хизуванням» знаннями, але й справжнім осягненням глибинних сутностей предметів пізнання. Усе живе та неживе у світі пізнається любов'ю, завдяки їй природні дари процвітають, завдяки їй жінки та чоловіки прагнуть до фізичної та розумової досконалості. Мудрістю любові особистість може опанувати й видиму реальність, і духовність. Таким чином, завдяки мудрості можна пізнати, проникнути в сутність присутнього Іншого і відчувши цінність, особистість синтезуватися з чуттєвим простором свободи й стати для себе суцям [4].

Онтологічна справедливість любові висновує її природність. Сама по собі любов не може стати ненавистю, заздрістю, пристрасними ревнощами, але людина проєктує пристрасть як позитивну емоцію, яку пов'язує з коханням. Таким чином почуття любові абсорбує ці очікування. Якщо ж пристрасті спричиняють брехню, деструкцію та хаос, любов зникає. Справедливість кохання схвалює правду, гідність, тож будь-яка брехня означає образу гідності найдорожчої особи, що завдає їй шкоди[48].

Платон, відповідаючи нормам античної традиції, розглядав кохання не тільки як чуттєве та пристрасне бажання злитися з Іншим, але як і розумну та мудру силу, яка здатна пізнати все, що пов'язане з коханою особою[34, 49].

2.2 Любов у теорії Зигмунда Фрейда

Вплив Платона очевидний у працях Зигмунда Фрейда, на це вказував Мартін Бергман, американський клінічний професор психології. Зважаючи на відсутність розмежування у «закоханості» та «дотриманні подружніх зв'язків» у давніх греках, Фрейд пов'язує ці конструкти. У його теоріях можна зустріти як аналіз закоханості, так і здатності любити.

Бергман припускає, що Зигмунд Фрейд розробив три теорії любові. Перша – генетична – прослідковується у відкритті дитячої сексуальності: смоктання дитиною грудей матері паралельне із пошуком об'єкта любові. Фрейд підкреслює унікальність людської сексуальності, яка відображається у

її двофазній історії. У дитинстві особа проходить фазу сексуальної любові до батьків, перш ніж її сексуальний потяг стане авторитарним. Згодом ця любов переживає розлам на два елементи: пристрасні сексуальні почуття, які зазнають репресій, та ніжність. У підлітковому віці об'єктом потягу стає особа, що не входить у сім'ю, отже втрачається інцестність любові.

Друга теорія пов'язана із відкриттям нарцисизму. Суть цієї теорії полягає в тому, що нарцис шукає в об'єктах любові дзеркальне зображення себе, минулі образи або ж проєкції власного ідеального еґо. Проєкція ідеалом еґо на об'єкт любові, за умови взаємності кохання, спричиняє усунення напруги між власним та ідеалом еґо, поки триває період закоханості. Ліквідація напруги викликане почуттям блаженства, яке Фройд приписував виникненню любові. Кохання постає масовим перетворенням нарцисичного лібідо в об'єктивне. Така трансформація, а також проєкція ідеалу еґо пояснює переоцінку любовного об'єкта коханцем. Багато закоханих повідомили, що однією з найбільших нагород любові є раптова свобода від почуттів ревності та заздрощів.

Третя теорія любові Фрейда виходить із дилеми, яка постала перед психологом – чи є кохання складовою системи інстинктів. У своїй статті «Інстинкти та їх перипетії» (1915) він намагається відокремити любов від сексу. Зигмунд приходить до кількох висновків: любов не може бути якоюсь особливою складовою інстинкту сексуальності, її варто розглядати як вираження всього сексуального потоку почуттів, також доцільно любов зарезервувати для відношення загального еґо до свого об'єкта, оскільки кохання не може бути концептуалізоване з погляду простої дуальності, воно репрезентується у трьох протилежностях: любов і ненависть, кохати і бути коханим, а також любов і байдужість. Попри невизначеність поняття «тотального еґо», Фройд приходить до висновку, що цей термін може застосовуватися лише після синтезу усіх компонентів інстинктів під первинністю статевих органів і на «службі» розмноження.

За аналогією з теорією сновидінь, підбурювачем любові є заборонене едипове бажання; людина, у яку насправді закохуєшся, грає роль, подібну залишку денного сну, яке пробуджує подальшу жагу до сну; незнання схожості коханцем між новим любовним об'єктом та старим свідчить про успіх сили, тотожної цензурі снів. Топографічна модель особливо добре підходить для пояснення любові з першого погляду, коли індивідуальність та складний характер об'єкта кохання відіграють незначну роль. Закохуючись з першого погляду, тестування реальності принаймні певною мірою виключається, нагадуючи роботу марення. Мрійлива якість, характерна для закоханості може бути пов'язана з відсутністю або значно зменшеною здатністю его перевіряти реальність [62, 69].

Доцільним для аналізу роману Валер'яна Підмогильного згадати про інстинкти «Еросу» і «Танатосу». Лібідо, як основа цих інстинктів, насичує своєю енергією усю сферу несвідомого. Суть сексуальної енергії полягає у задоволенні індивіда від розрядки цієї енергетичної напруги.

Граничною формою звільнення надлишкової сексуальної енергії є сублімація – одна зі складових механізмів культурогенезу. Її суть полягає в заміні сексуального об'єкта на ціль більш віддалену і цінну в соціальному плані, тобто переспрямовує енергію лібідо на процес творчості. У контексті отримання щастя, цей механізм менш задовільний для індивіда, підміна бажань не доставляє потрібну кількість задоволення та блага, аніж пряме задоволення. Результати можуть бути досить невтішними: проявляється невдоволення, виникає почуття провини щодо думок, слів і бажань індивіда, оголошені суспільством аморальними. Фрейд неоднозначно оцінює цей спосіб реалізації сексуальної енергії, він підкреслює, що попри глобальну здатність до сублімації, все ж жінки меншою мірою нею володіють, аніж чоловіки. Психолог зазначає слабкості сублімації: вона передбачає наявність особливих рідкісних здібностей і обдарувань, таким нечисленним «талановитим» індивідам захист від страждань не забезпечений [54].

Ерос характеризується як елемент, який присутній у кожній частинці живого ества; або ж як первинний потяг, що об'єднує сексуальний та «самозберігаючий» потяг Його метою є інтеграція усіх клітин, а також об'єднання роз'єднаних одиниць людей у єдність людства. Він генерує «комбінації частинок», аби ускладнити та зберегти життя, тим часом смерть змушує «завести» органічне життя назад у неживий стан. Ерос водночас і перебуває у боротьбі з інстинктом смерті, і детермінує існування індивіда. Отже, людина – співвідносна з іншими сингулярність, яку стимулюють інстинкти до життя, що викликають бажання до злиття з іншими. Крім того Ерос може вступати у специфічну взаємодію із Танатосом, яка проявляється в агресії [12, 26, 30, 73].

Вищезгаданий вплив Платона на наукову діяльність Зигмунда Фрейда проявляється в аналогічному осмисленні Еросу як любові у найширшому значенні цього слова. Танатос Фрейда тлумачиться як антипод Еросу, що полягає в особливому потязі до смерті, винищенні інших або себе [12, 53]. Якщо ж еротичне начало є ствердним, позитивним чинником людської діяльності, то танатичне ґрунтується на неприйнятті реального світу та намагання індивіда відмовитися від власного буття через деструктивність чи пасивність. Обидва прагнення – сексуальне та смертельне, можуть діяти в одному полі свідомості, у снах, маючи одну мету: досягнути повернення первинного пасивного і приємного стану. Відрізняються лише способи досягнення цієї цілі, через прямий перехід до небуття(смерть) або через еротичний шлях та сублимацію(культурна діяльність) [43].

Саморуйнівні сили проявляються через глибокий мазохізм. У контексті тілесності, руйнування відчувається через тілесне задоволення і це трапляється рідко, подібні випадки рівень самознищення впливає зі своєрідної суміші між лібідальними та агресивними потягами. Ця теорія Фрейда на високому рівні абстракції передбачає тісний взаємозв'язок садизму та мазохізму [63]. Психолог також підкреслює, що моральний садист насправді шукає задоволення не через пригнічення, а через налаштування

обставин так, аби бути постійно незадоволеним та нещасним. Для індивіда з мазохістськими нахилами насолода від неусвідомленого почуття провини – це особиста вигода. Згодом Фройд відмовляється від цієї частини, оскільки специфіка мазохізму полягає у неусвідомленні почуття провини, натомість він пропонує потребу в покаранні, як головний рушій дій мазохіста [61].

Отже, теорії любові Зигмунда Фрейда в основному є своєрідним відгалуженням від аналізу сексуальності як частини психічної структури індивіда. Любов виступає як пошук власного відображення, відхід від інцестуальних потягів, а також здатність втратити почуття реальності та незмога здорово аналізувати особу закоханості.

Зважаючи на адаптивну природу кохання, яка прослідковується протягом від античності до сучасності, у рамках цієї кваліфікаційної роботи я вважаю доцільним розглянути поняття адаптації у теоріях Зигмунда Фрейда.

Існування трьох рівнів у структурній моделі психіки, Я, Над-Я та Воно, трактується процесом адаптації, розглядаючи несвідоме, свідоме та надсвідоме як наслідок тривалого пристосування людської психіки до умов життя. Соціальне середовище трактується як вороже індивіду та його прагненням, тож у цьому контексті адаптація розглядається як процес встановлення рівноваги між індивідом та вимогам соціуму. Інстинктивні спонукання, які належать до несвідомого рівня, сприяють швидкому пристосуванню, реагуванню, задоволенню потреб і збереженню існування, які іноді допускають порушення соціальних принципів і норм, тобто через соціальну дезадаптацію. Процес адаптації можна звести до формули: конфлікт – тривога – захисні реакції.

Більшість неусвідомлюваних інстинктів не сумісні з соціальними правилами, тож ключовим адаптивним механізмом є свідомо діяльність, яка відповідна до соціальних очікувань, домовленостей. Таке вміння з'являється через засвоєння моральних і естетичних стандартів [29, 45].

Теорії любові Зигмунда Фрейда, аналогічно з іншими теоріями психолога, ґрунтуються на сексуальності та компонентах психіки.

Недоліками його теорій є невідривність від інших, по суті, кохання Фрейда виступає додатком, а не головним предметом дослідження та аналізу, що унеможлиблює повнішу категоризацію концепту любові.

2.3 «Мистецтво любові» та його візії у Еріха Фромма

Бачення любові Еріха Фромма в романтичному значенні контрастують із теоріями Зигмунда Фрейда. Проте для початку варто розглянути теоретичну складову.

Спершу філософ намагається відповісти на питання «Чи є любов мистецтвом?», обговорюючи тезу «навчальності» кохання. Сучасні люди не вважають, що любові треба вчитися, для більшості проблема полягає у тому, аби хтось любив їх, а не вони когось; себто справа стосується об'єкта почуття. Таке бачення можна пояснити про довготривалий усталений концепт, який полягав у зародженні кохання опісля шлюбу. У вікторіанську епоху шлюб – це соціальна угода, домовленість, яка не передбачала любов як основу подружнього життя. Зважаючи на історичні передумови, коли капіталістичний лад перетворив взаємостосунки на контрактні угоди, що ґрунтуються на взаємовигоді [38]. Своєю чергою, складнощі виникають на етапі пошуку коханої людини. Останнім у контексті «навчальності» любові, про що говорить Фромм, є змішування досвідів «закохування» та «перебування» у стані закоханості. Піднесений та бентежний стан знайомства та зближення двох індивідів з часом минає, настає період реального пізнання одне одного, з'являються суперечки, розчарування та нудьга. Очевидним видається закінчити такі стосунки та почати нові, оновивши той початковий стан ейфорії.

Аби уникнути подібного замкненого кола, Еріх Фромм рекомендує усвідомити, що любов – це мистецтво. Для того щоб опанувати мистецтво кохання, треба засвоїти теорію, закріпивши її на практиці. Саму теорію філософ розділяє на три частини: любов як розв'язок до проблеми людського існування, любов між батьками і дітьми та об'єкти любові. У межах цієї

кваліфікаційної роботи я розгляну лише першу та кілька пунктів третьої частини.

Отже, у першій частині Фромм розмірковує про відчуття відчуженості, яке людина боролася різними способами впродовж віків – від оргіастичних станів до підпорядкування групі та творчої діяльності. Однак єднання через подібні «ритуали» мають свої недоліки. Оргіастичні стани інтенсивні, вони заволодівають і душу, і тіло індивіда, характеризуються тимчасовістю й періодичністю. Підпорядкування виникає із рутини, тож воно не в змозі втамувати тривогу, спричинену самотністю. Творча діяльність у теперішньому робочому процесі неможлива, позаяк людина стає додатком до машини чи організації. Знеособлення напряду загрожує творчості.

Четвертим та найважливішим способом єднання є любов. Попри загрозову пристрасть кохання, неспроможність досягнення якої означає знищення себе чи інших, зріла любов це єдність двох осіб, які зберігають власну цілісність та індивідуальність. Еріх Фромм вирізняє кілька ознак любові.

Любов як діяльність передбачає «перебування» у коханні, її активна функція описується твердженням про те, що любити когось прирівнюється до акту «давання». У цьому контексті давати не зобов'язує чекати на взаємну вигоду чи обтяжливу жертву. Віддавати у любові – це найвищий прояв мудрості, людина відчуває власну владу, силу та радість від цього процесу.

Окрім цього, активність кохання складається з кількох елементів: турбота, відповідальність, повага та знання. Турбота є результатом зацікавлення до об'єктів нашої любові. Логічним продовженням турботи є відповідальність, суть якої полягає не в домінуванні, а у відсутності експлуатації, у повазі до Іншого. Фромм зазначає: «Неможливо поважати людину, не знаючи її; турбота і відповідальність були б сліпими, якби їх не вело за собою знання»[51, с. 57]. Пізнати Іншого, аби полюбити, означає

пізнати себе. Аби знати когось в абсолютній його сутності, треба позбутися ілюзій та упереджень.

Отже, через ці способи Еріх Фромм мислить любов та інші дії як боротьбу із людською самотністю, крім того, як засіб єднання та фундаментальну потребу у пізнанні таємниці [21]. Іншим осмисленням кохання філософ називає прагнення поєднання жіночого та чоловічого начал. На ґрунті протилежності статей з'являється міжособистісне творення. Біологічний рівень пропонує один з очевидніших результатів цього процесу – дитина. Еріх також критикує теоретичні погляди Фрейда на секс, вказуючи на їхні численні обмеження та підкреслюючи, що Зигмунд свідомо ігнорує жіночу сексуальність. Одним з недоліків є обмежене бачення Фрейда на зняття напруження за допомогою сексу, адже, звертаючись до його теорій, ідеальним розв'язанням проблеми утримування сексуальної енергії є мастурбація. Еріх порівнює сексуальний потяг у концепції Зигмунда зі свербінням, тим самим підмічуючи досить поверхнєве розуміння останнього про статевий акт.

Еріх Фромм розширює теорію Зигмунда Фрейда, наголошуючи на так звані «чоловічі» та «жіночі» риси у сексуальній функції людей. «Чоловічі» нереалізовані риси у побутовому житті замінюються у сексуальному, у вигляді садистичних нахилів, тим часом як викривлення «жіночих» рис спонукає жінок до бажання підкорення, мазохізму. До того ж Фромм стверджує, що гомосексуали не можуть досягти єдності протилежностей, тож представники ЛГБТ+ спільноти страждають від самотності.

Згадану вище проблему в об'єкті кохання Фромм розв'язує у третій теоретичній частині. Він зауважує, що більшість людей переконані визначеністю любові через її об'єкт, проте така любов більш схожа на симбіотичну прив'язаність, розширений еготизм. За Еріхом, справжня любов – це любити усіх, не чекаючи конкретної людини.

Фундаментальним у моїй роботі є вид «еротичної любові» Еріха Фромма. Еротична любов за своєю природою є виняткова, за словами

філософа, найбільш оманлива її форма. Реалізація сексуального потягу не виступає обов'язковим етапом в еротичній любові, оскільки цей потяг може бути спричиненим іншими, не пов'язаними з любов'ю, чинниками: самотністю, бажанням домінувати чи підкорятися. Тож винятковість проявляється у вилученні еротичної любові стосовно всього людства, у її призначенні до одного індивіда. Еротична любов – це індивідуальний потяг між двома людьми, хоча у глобальному контексті особистості цих людей не має значення. Як висновок Фромм окреслює любов як акт волі та зобов'язання, також стосунки, які ґрунтуються на еротичній любові неможливо просто так розірвати, якщо один із партнерів нещасливий, і будь-які стосунки не можна розірвати за жодних умов.

За Еріхом Фроммом, любов до себе відрізняється від егоїзму, хоча тут прослідковується її двозначна природа: «не будь егоїстом» та «чини на благо собі». Два постулати з першого погляду взаємосуперечать одне одному, проте, що в першому, що в другому є раціональні пояснення, які не є несумісними. Звертаючись до біблійної заповіді, «люби ближнього свого як самого себе», Еріх Фромм пропонує раніше згадані тези про пізнання себе, аби так само добре пізнати Іншого. Дисонанс такої концепції остаточно зникає, позаяк філософ відштовхується від думки, що людина, яка нездатна полюбити себе, не в змозі полюбити інших [8].

Нездатність покохати відповідно до норм, вибудованими суспільством, та Еріхом Фроммом у його роботі, він пояснює через типологію не ірраціональної любові. Вагомими для аналізу роману є ідолопоклонницька та сентиментальна любові, а також проєктивні механізми. «Велике кохання», тобто ідолопоклонницька любов, характерне поклонінням своєму обранцеві, коли індивід спрямував власні сили на розвиток Іншого, послаблюючи себе та розчиняючись у коханій людині. Така любов розвивається стрімко, інтенсивно, вона зображується як істинна, зразкова для інших. Попри це, з часом очікування особи щодо свого любовного «ідола» не виправдовуються і тому вона змушена шукати новий об'єкт обожнювання.

Інколи такі сюжети замикаються і людина не здатна ні на що інше, аніж на культивування Іншого. Почасту «велике кохання» – це взаємопоклоніння двох об'єктів.

Суть сентиментальної псевдолюбові полягає у тому, що вона переживається тільки через фантазії, а не в стосунках з реальною людиною. Еріх Фромм наводить один з найпоширеніших проявів даної форми кохання – сурогатне задоволення від любові через споживання фільмів, журнальних історій і пісень про це почуття. За допомогою реалізації любові не через соціальні взаємодії людина здатна задовольнити усі несправджені бажання, пов'язані з коханням, близькістю та єдністю.

Мета проєктивних механізмів – уникнути власних проблеми з партнером, шляхом пошуку вад коханого чи коханої. Індивід помічає найдрібніші недоліки Іншого, не звертаючи уваги на власні, та починає звинувачувати партнера. Такий механізм не дозволяє парі розвиватися, змушуючи обох постійно ігнорувати власні проблеми.

У розділі про практику Еріх Фромм згадує основні вимоги для вдосконалення мистецтва любові: дисципліну, зосередженість, терплячість та максимальну зацікавленість. Філософ вказує на недоліки західної концепції дисципліни – вона болісна та неприємна; зосередженість вимагає не менших зусиль – варто навчитися бути на самоті, не відволікаючись на інші заняття (читання книжок, прослуховування музики, куріння та випивання алкоголю), ця практика забезпечує вміння, обов'язковою для любові. Надалі Фромм рекомендує зосереджуватися на всіх процесах та подіях життя, головне уникати «пустих» розмов, розвивати вміння слухати інших, аналізувати себе. Також філософ підкреслює вагомість навчання за присутності люблячої особистості. Фромм вважає, що пропаганда поспіху індустріальною системою неабияк заважає людині бути терплячою, при опановуванні мистецтва кохання. Логіка цього твердження базується на тому, що особа індустріальної системи вбачає у витраті часу без швидкої праці негативні наслідки, проте маючи вільний час, вона не знає, як ним

скористатися, якщо не на безділля. Згадане вище жага до пізнання людини перетинається з останньою умовою опанування мистецтва любові – максимальним зацікавленням. Учень ніколи не засвоює якусь справу, не зацікавившись у ній повною мірою.

Услід Еріх Фромм говорить про найважливіші якості для здатності любити. Головною умовою виступає подолання власного нарцисизму. Аби це вийшло, необхідно бути об'єктивним: бачити та відокремлювати реальну картинку від власних страхів та ілюзій. Це передбачає наявність здорового глузду, своєю чергою за ним ховається, власне, скромність. Філософ підкреслює нерозривність об'єктивності та скромності та те, що людина мусить присвятити усе життя, аби набути цих якостей.

Фромм розділяє віру на раціональну й ірраціональну. Остання – це розуміння віри Іншого у людину чи ідею, фундамент якої виступає на поклонінні перед ірраціональним авторитетом. Раціональна ж віра враховує власну впевненість та непохитність пріоритетів, мужності, вона ґрунтується на продуктивній інтелектуальній та емоційній діяльності. «Вірити» в Іншого означає впевненість у незмінності якостей та характеристик. Усе ж, людина може змінити думку щодо Іншого, проте основні мотиви лишаються незмінними. Ці тези стосуються і віри в себе. Фінальною практикою любові є діяльність. Це уміння стосується не тільки безпосередньо коханої людини, але й усього, що її оточує.

Завершуючи теорію мистецтва любові Еріх Фромм звертає на зв'язок цього почуття із суспільством. Любити когось означає любити усіх, з ким взаємодія людина щодня. Не можна поділити любов до своїх та чужих, адже це зраджує раніше описаному принципу справедливості. До того ж віра в любов, що так чи інак свідчить про його існування, має нести не стільки індивідуальний, скільки соціальний характер [51].

Отже, Еріх Фромм виокремлює безліч важливих чинників задля опанування здатності кохати. Усі практики, звички та навички несуть передовсім індивідуальні якості, адже індивід мусить проробити титанічну

роботу над собою, аби покохати когось у здоровому сенсі. Суспільство має складатися саме з таких людей, щоб концепт кохання продовжив своє функціонування.

2.4 Концепція Мішеля Фуко: сексуальність, її зв'язок з примусом та владою

Для вичерпного розуміння зв'язку сексуальності з примусом та владою у концепції Мішеля Фуко обов'язковим є визначення тіла та тілесності. Перебуваючи під впливом постструктуралізму Фуко трактує тіло як об'єкт і суб'єкт знання, вказуючи на позасуб'єктний і афектований рівень функціонування суб'єктності. Іншими словами, індивід набуває неідентичної маргінальної суб'єктивності, прикладами цього виступають божевільні, сексуалізовані та політичні суб'єкти, а також жінка і дитина. У сучасності формою існування плоті є «слухняне тіло», проте у межах мого дослідження варто звернути уваги на етапи, які передували цій формі [6].

Мішель Фуко пропонує дві концепції влади: юридичну та економічну. Перша піддається тлумаченню влади як певного блага у формі права. Це благо належить кожному індивіду, яка може його вивласнити. Політична влада виникає внаслідок угоди між особами, коли вони передають частку власної влади суверену, тобто створюючи його. Економічна влада походить від марксистських поглядів. Така влада розглядається як похідна економіки, засіб, за допомогою якого панівний клас намагається зберегти свій статус експлуататора.

Первісний тип влади, що був тісно пов'язаним з насильством та примусом, об'єктивно слабкий, оскільки влада суверена працювала тільки за допомогою репресій щодо власного населення. Тож у XVII ст. в Європі почав вироблятися новий механізм влади у якості дисциплінарних практик та біовлади. Приблизно у цей час до божевільних починають застосовуватися ізоляційні заходи від суспільства – психічні лікарні. Тоді ж встановлюється контроль над сексуальністю.

Філософ вирізняє два основних види влади. Дисциплінарна влада діє за допомогою нормалізуючої влади, яка є набагато потужнішою за насилля. Вона перебуває у нерозривному зв'язку з істиною та знанням. По факту, є замкнене коло-система, де владні механізми продукують істину, а виробництво своєю чергою здійснює владу [1].

Врешті, Фуко виокремлює два типи політичних технологій із тілом та статтю: анатома–політика та біополітика. Оскільки секс, сексуальність та тіло нерозривні, таким чином ці поняття входять у «біополітику». Саме біополітика доповнює і посилює дисциплінарний вид влади. Мішель Фуко запроваджує цей концепт, звертаючи увагу на сучасну політику, яка враховує усі аспекти людського життя – народжуваність, здоров'я, смертність, тривалість життя, аби передбачати та змінювати «курс» громадського існування. Втілення біовлади як цілісної стратегії змусила сприйняти людину у повноті її тілесно-сексуального буття. Безперечно, секс займає важливе місце в історії, адже це не тільки модель біополітики, але й здатність, що змушує людей відноситися до свого тіла та сексуальних звичок з відповідною дисципліною. До того ж Фуко пропонує нове бачення людської тілесності – це інструмент маніпулювання владою, позаяк тіло є сутністю. Філософ доводить, що постійний нагляд держави над тілом громадянина, змушує останнього відчувати тиск, роблячи його безвольним та слухняним [1, 14, 36].

«Слухняне тіло» не піддається тиску влади, як це було протягом століть. Це поняття входить у рамки дослідження гендерної суб'єктивності, тіло являє собою «позасуб'єктивний і афектований рівень функціонування суб'єктивності». Визначальним моментом функціонування такого виду суб'єктивності є нав'язування будь-якого типу поведінки будь-якій кількості людей. Усе ж, Мішель Фуко наголошує на тому, що політики тіла, починаючи із модерної культури, з прицільною увагою старанно працюють над суб'єктом, захоплюючи владу над тілом, зокрема над його культурними та метафізичними проявами. Проте влада над тілом була притаманна і раніше. Різниця полягає в інтенсивності контролю, тіло розглядається не як

цілісна одиниця, робота над ними проводиться на рівні багатьох частин – рухи, жести, пози та швидкість. Фуко стверджує, що сексуальність констатується лише при наявності владних відносин, її становлення впродовж історичних етапів пов'язані з трансформаціями механізмів влади [18].

Натомість секс є результатом «політичної економії тіла», тобто вибір між сексом і владою не взаємозаперечують одна одну, а навпаки – реалізують вимоги, виставлені цими «механізмами» [28]. Підтверджуючи цю гіпотезу, теорія Фуко говорить, що прояв окремих історичних форм сексуальної поведінки відбувався у зв'язку з появою різних механізмів репресій, які застосовували в тому чи іншому суспільстві [7].

Сексуальність у розумінні Мішеля Фуко – це соціальний конструкт, що діє в рамках влади, тож це не просто ряд біологічних впливів, які знаходять, або не знаходять прямого виявлення. Філософ акцентує, що згода на секс не означає відмову від підкорення владі, навпаки індивід таким способом дотримується курсу основного механізму сексуальності [55].

2.5 Універсальність, глобальність, проблемність феномену любові

У метафорах любов порівнюють з різноманітними явищами – матеріями, які можливо побачити, почути чи відчуті на власній шкірі. Українська, англійська, арабська, грецька, китайська та курдська мова містять метафори любові, де її порівнюють з війною, вогнем, дивом, єдністю [13, 15, 58, 59, 66, 68, 79]. Багатогранність кохання у лінгвістичній площині багатьох мов притаманна не тільки фольклорно-магічним картинам світу, з часом ті самі метафори з'являються й у сучасній творчості [2, 11, 13, 25]. Звісно, літературні тексти чи лірика пісень сучасників може вирізнятися більш вигадливими метафорами любові, проте фундаментальними все ж є ті, що існували задовго до цих днів.

Інколи зустрічається теза, що любов – істинно Західний феномен, проте, зважаючи на історичні факти, можна заперечити таке трактування [71]. Важливість кохання присутня не тільки у європейській культурі. Ніколя Бомар, Еліз Гійєрі, Александр Гіафіль, Лу Сафра у своїй статті «The cultural evolution of love in literary history» дослідили, як кохання у літературі європейських та азійських регіонів трансформувалося протягом епох. Їм вдалося виявити, що твори стають «романтичнішими» у періоди економічних криз чи занепадів, а також у часи скрути, коли всередині держави йде напружена боротьба з насильством. Романтичні сюжети можуть бути вторинними, та все ж, присутніми [71, с. 155, 78, с.4, 5].

Тож концепт любові можна схарактеризувати як універсальний та глобальний, оскільки у кількох культурах водночас спостерігаються схожі риси, які описують любов одними й тими самими метафорами [13, 15, 58, 59, 79]. Деякі антропологи досліджують можливість того, що досвід переживання людиною романтичної любові є універсальним [71, с.149]. Світові релігії пропонують свої практики виявлення любові, а її варіативність пропонується не тільки грецькою філософією, але й епохами, які переосмислюють любов відповідно до історичного та соціального контексту [65, 82, 72]. Кохання та інструменти його прояву притаманні суто людській природі. У кожній культурі є власні прояви любові і навіть якщо є індивіди, які не можуть відчувати любов відповідно до загальноприйнятих норм, більшість буде послуговуватися ними [78, 71].

Проблемність цього феномену полягає в тому, що романтичне кохання має занадто багато характеристик і вивести єдину тезу, яка може охопити усі контексти складно. Вільям Янков'як та Едвард Фішер у своїй статті «A cross-cultural perspective on romantic love» вказують на некомпетентність етнографів, які не завжди відокремлюють статевий потяг від романтичного кохання: «Оскільки етнографи часто не можуть розрізнити любов і статевий акт, незрозуміло, чи мають вони на увазі пристрасну любов, чи використовують лише загальну метафору для статевого акту» [71, с.151].

Проте більшість літературних текстів, які аналізували вище згадані науковці та науковиці, були написані чоловіками. Лу Сафра зі своїми колегами вказує на відсутність жіночого погляду, тим часом як чоловіки користувалися образом жінки як цікавим сюжетним ходом. Наприклад, кохання до жінки нижчого соціального статусу тощо [78, с.13].

Таким чином можна зробити висновок, що концепт романтичного кохання за своєю природою є універсальним, його форми та вияви залежать від численних чинників: від країни, конкретного історичного періоду до соціального статусу. Норми вияви любові можна прослідкувати в народній творчості та у тенденціях масової культури, які відображаються у піснях та віршах.

Висновки до розділу II

У другому розділі кваліфікаційної роботи розглянуто філософські, психологічні та культурні підходи до визначення концепту любові. Проаналізовано філософський твір Платона «Бенкет», розглянуто такі атрибути кохання: ніжність, мудрість та природність. Загалом давньогрецький філософ мислить любов як всебічну та мудру силу, яка допомагає людині пізнати світ та Іншого на усіх рівнях.

Досліджено три теорії любові Зигмунда Фрейда: генетична, нарцисична та інстинктивна. Кожна теорія розглядає кохання на різних рівнях людського, від соціального до підсвідомого. Також опрацьовано вчення Фрейда про інстинкти «Еросу», «Танатосу», з'ясовано логічний зв'язок між ними та механізмом сублімації, садизмом, мазохізмом та сексуальним потягом. Крім того, розглянуто теорію адаптації, її вплив на соціалізацію індивіда. Праці Зигмунда Фрейда дали можливість осмислити феномен любові як складний, хоча виявлено досить поверхневий погляд психолога на кохання як на самотійне явище.

Погляд Еріха Фромма на кохання досліджено на основі роботи «Мистецтво любові». Опрацьовано теоретичні та практичні розділи. Фромм

розглядає способи єдності, виокремлюючи найважливіший – любов. Філософ підкреслює активну природу кохання, вона складається з таких елементів: турбота, відповідальність, повага та знання. Опісля досліджено еротичний, «егоїстичний» (любов до себе), ідолопоклонницький, сентиментальний тип любові та проєктивні механізми. У практичному розділі Еріх Фромм радить вдосконалити дисципліну, зосередженість, терплячість та зацікавленість задля вдосконалення мистецтва любові. Візія філософа визначається структурним та багаторівневим підходом до аналізу феномену любові.

Концепція Мішеля Фуко більше пов'язана з сексуальністю та її зв'язком з владою і примусом. Досліджено поняттєвий апарат теорій Фуко: концепції влади, що включають юридичну та економічну, основні її види, дисциплінарну і біополітичну. Останній вид стосується контролем над тілом людини, що, своєю чергою, передбачає контроль і над її сексуальністю. Мішель Фуко розглядає сексуальність як соціальний конструкт, що створюється владними інституціями.

Останнім, що було розглянуто у цьому розділі, це універсальність, глобальність та проблемність феномену любові на прикладі досліджень метафор у різних мовах, європейської культури, літературних текстів. В останньому підрозділі виявлено домінантний патріархальний погляд на концепт любові.

РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ РОМАНУ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО «НЕВЕЛИЧКА ДРАМА»

3.1 Головна героїня Марта та її стосунки з чоловіками

Зважаючи на попередні висновки про патріархальну домінацію над концептом любові, аналізуючи феномени кохання героїв роману Валер'яна Підмогильного «Невеличка драма», варто взяти за основу феміністичну методологію, зокрема критика Люсі Ірігаре чоловічої системи, у якій жінка є об'єктом, продуктом суспільного обміну, про який говорять у чоловічому, «гомосексуальному» дискурсі [44]. Також дана методологія пропонує перепрочитання патріархальних текстів з погляду феміністичної критики [3].

Марта Висоцька – звичайна дівчина зі звичайною, проте досить добре оплачуваною, роботою, Підмогильний розкриває її через численні стосунки з іншими чоловіками. Дівчина лише кілька разів взаємодіяла з іншими жінками – з сусідками Тетяною Ничипорівною, Фрау Гольц та колегою Ліною. Загалом Марта стає об'єктом зацікавлення відразу п'ятьох чоловіків. Перед тим, як розглянути її залицяльників, необхідно скласти характеристику самій головній героїні.

Головна героїня вважає, що «треба створювати собі ілюзії», водночас раціонально заявляє, що мрії, себто ілюзії, у сучасних комуністичних реаліях зовсім неможливі, адже немає «готових образів для мрії». Очевидно, що об'єкт мрії – чоловік, колись лицар, князь, принц чи королевич, проте пропоновані «чоловіки мрії» не підпадають під очікування Марти; закохатися у якогось ДПУ начальника – «це вже пародія на мрію». Дівчина, колишня селянка, відчуває себе самотньою у великому місті, поза межами її обмеженого кола є багато цікавих людей, але вона їх не знає [33, с.22–24]. Тож пошуки об'єкта любові у Марти є боротьбою з цією ж самотністю, як про це мислить Еріх Фромм.

Льова Роттер, меланхолійний залицяльник Марти, пропонує їй закохатися, аби втекти від цієї самотності. Усупереч відчуттю правдивості цієї пропозиції, дівчина виголошує досить «феміністичну» промову:

«... Чоловіки можуть сумувати, це в них, бачите, вищі пориви, а жінці треба тільки закохатись, і все буде гаразд!... Чоловіки будуть творити, керувати й даватимуть жінкам щастя закохуватись у себе!...» [33, с.24]

Попри суперечливість Мартиних дій та намірів, одною з її найважливіших характеристик є сентиментальність. На початку роману Марта прагне «закохатись безтямно, так, як у романах...». Впродовж ходу сюжету дівчина, на відміну від теорії Еріха Фромма, відокремлювала власний досвід кохання від літературного, але згодом вона все більше і більше знаходила подібні досвіди серед прочитаних романів, змушуючи її прийти до страшного висновку – *«Нічого нового в її коханні!»* [5, 33, с.238]. Через жорстокість такого відкриття та інші не менш приємні перипетії у житті Марти Висоцької, Валер'ян Підмогильний намагається через епіграф натякнути, що таке «пісенне» кохання обов'язковий досвід, проживши який, дівчина зможе відродитися для нового життя: *«...Прийде час, коли ця жінка буде відчувати себе дівчиною, звичність і знання любовних утіх залишаться в ній, як згадка про давно читану, недозволену книгу. Вона відродиться для нового життя»* [33, с.3].

Марті лестить та увага, яку приділяють усі чоловіки у її житті, та все ж вона не спішить відповідати взаємністю – деяких вона не сприймає серйозно, майже ігноруючи їх, а деякі відразу отримують відмову. Згідно з другою «інстинктивною» теорією Зигмунда Фрейда, дівчина переживає дуальності у трьох протилежностях: любов і ненависть, яка прослідковується у динаміці стосунків Марти та Юрія Славенка, кохати й бути коханим, що своєю чергою розглядається на прикладі «ролей» у взаємодії головної героїні і її коханого, а також любов і байдужість, протилежність яка виявляється вже наприкінці роману. Також досвід Марти Висоцької вписується в іншу теорію Фрейда, а саме із теорією забороненого едипового бажання. Кохання з

першого погляду у контексті зустрічі Мати та Юрія можна трактувати як поверхнєве знайомство, себто ні дівчина, ні юнак добре не знали одне одного, тож молоді люди, перебуваючи у стосунках, абсолютно були відірваними від реальності: «...якщо кожне з них і думало щось про себе, то тільки у зв'язку з нею чи з нею м...» [33, с.119].

Пізніше згадане прагнення героїні повністю пізнати коханого також можна пояснити пристрасстю, яку, згідно з баченням Платона, люди часто можуть сплутати з коханням, оскільки подібний потяг проєктується як позитивна емоція. Згодом партнер Марти розкриває свою деструктивну природу, що призводить до зникнення любові в обох індивідів.

Несвідомо Марта стала заручницею вільного кохання, яке невідворотно матиме трагічне закінчення. У зв'язку з марксистською та теорією Мішеля Фуко, на перший погляд, головна героїня абсолютно не зацікавлена у комуністичних концептах любові та родини. Пропозиції побратися від зразкового комуніста Дмитра Стайничого вона твердо раз за разом відмовляється. На відверто матеріалістичні характеристики тіла Марти та його «придатності» до материнства Стайничого, дівчина зауважує: «*Ви не на виставці молочних корів*» [33, с.88]. Окрім того, героїня вважає Дмитра «дуже нецікавим», без «романтичної виключеності». Повертаючись до марксистського концепту пошуків об'єкта кохання, Марта зовсім не була зацікавлена у такому сценарії, як і згадано вище, вона навпаки прагнула вирватися зі свого соціального кола. Заразом історія Висоцької є своєрідною паралеллю з трансформацією ставлення до кохання у Радянському Союзі – спочатку вона була частиною політики «вільного кохання», та все ж, у феміністичному дискурсі Марта є об'єктом, навіть інструментом, за допомогою якого розвиваються чоловічі суб'єкти у романі.

Історія двох інших залицяльників головної героїні закінчилася похмурим фіналом для Марти Висоцької. Відмовивши у залицяннях, раніше анонімного, начальника Андрія Безпалька, дівчина стала жертвою «скорочення штабу» – Безпалько домігся її звільнення. Другим чоловіком був

господар будинку та сусід Марти, Давид Іванчук. Він, дізнавшись про стосунки сусідки зі Славенком, намагався попередити дівчину через непідписаний лист, що Юрій – неприйнятний кандидат: *«Ви даремно так необережно звіряєтесь. Я його знаю. Кінчиться тим, що він зробить Вам дитину, як не одній уже зробив. Поки не пізно, проженіть його, бо покаєтесь...»* [33, с.207]. Утім, Марта впізнала почерк сусіда і при його дружині, Тетяні Ничипорівні, кинула листа до рук адресанта. Давид Іванчук швидко вигадує історію, що це молода сусідка постійно чіплялася до нього, що викликало обурення у Тетяні. Згодом Марту фактично виганяють з квартири, піднявши орендну плату, при тому створивши їй репутацію «розлучниці».

Отже, головна героїня роману Підмогильного є ідеальним зразком патріархальної літератури, предметом обміну між чоловічими персонажами. Її історія закінчується тим, що вона залишається самотньою, покинутою всіма чоловіками, які раніше проявляли до неї інтерес. Невідомо, чи передбачуване в епіграфі Валер'яном відродження відбудеться з Мартою. З іншого боку таке зображення головної героїні можна інтерпретувати як репрезентацію пригнобленою «чоловічим» коханням жінки.

3.2 Юрій Славенко та Дмитро Стайничний як зразки патріархальних чоловіків доби соціалізму

Юрій Славенко – любовний інтерес Марти Висоцької, прихильник раціоналізму та комуністичного режиму, який у змозі забезпечити подолання залежності від матеріального і царювання духовного. Двадцятидев'ятирічний біохімік заклятий противник мистецтва, оскільки цей прояв людської діяльності заважає індивіду вибороти перемогу розуму: *«На моє глибоке переконання, поняття раціоналізації, як я її розумію, цілком покриває поняття комунізму»* [33, с.227]. Стає очевидним, що Юрій сприймає комунізм швидше не за політичну ідеологію, а як світоглядну, він відчуває себе «цілком пристосованим до життя» у Радянському Союзі.

Кохання наприкінці стосунків з Мартою науковець мислить як руйнівний чинник, «марнотратство енергії». Корінь проблеми Юрій бачить у накопиченні сексуальної енергії, яка ще й під час занепаду мозкової діяльності виливається у любові до жінки. Беручи до уваги саме ставлення до жінок біохіміка, можна зробити висновок, що Славенко – мізогін. Тільки двох жінок він сприймав майже на рівних, але відверто кажучи, Юрій вбачав у них інструменти або ж зручні можливості. Першою такою жінкою була покоївка Олена, яка, зі слів науковця, була «чудовою подругою його наукового сходу». Олена мала суто сексуальні стосунки з чоловіком, не прагнучи більш серйозного, себто романтичного майбутнього. Другою є Ірен Маркевич, тридцятирічна дочка лікаря, наречена, а згодом – дружина Славенка. На відміну від Марти Висоцької, кохання для Ірен це давно пережитий досвід, тож стосунки з біохіміком це холодний розрахунок, спрямований для власного ж її комфорту.

Безсумнівно, сюжет Юрія Славенка збігається із теоріями любові Зигмунда Фрейда, що також натякає і на захоплення психоаналітиком самим автором роману – Валер'яна Підмогильного [19, 57]. Закоханість науковця до Марти, вище описане героями як «безумство», можна пояснити теорією сновидінь. Півтора місяця стосунків абсолютно відірвали пару від реальності. На мою думку, передумовою для Юрія стала сексуальна та гормональна напруга: чоловік, наскільки нам відомо, ніколи не кохав, тому цей досвід став для нього новим та раптовим. Механізм перенаправлення енергії на наукову діяльність дали «збій». Також у контексті фрейдизму можна проаналізувати закоханість Славенка з погляду нарцисичної теорії. Висоцька стала проєкцією власного, небажаного для Юрія, ідеального еґо. Раптова свобода від власних обов'язків, яку йому дарував час, проведений з дівчиною, стала ще одним новим досвідом, який відразу опрацювати та здолати чоловік не зміг.

Аналізуючи кохання Юрія Славенка у площині теорії мистецтва любові Еріха Фромма можна з легкістю прийти до висновку, що це інтимне

почуття для біохіміка – фікція. Усі елементи задля активності любові в історії чоловіка були ілюзорними і швидкоплинними. У цілому ставлення Юрія до Марти цілковито відрізняється від теорії Фромма, оскільки елемент відповідальності, який передбачає відсутність експлуатації, домінування; чоловік не виявляв поваги, турботи чи відповідальності до обраної партнерки у тому сенсі, які пропонує Еріх Фромм у «Мистецтві любові». Глибше пізнання партнерки як особистості теж не прослідковується, натомість Юрій у стані інтимного афекту скуповує художню літературу, яку любить Марта. Науковець, виступаючи противником літератури, музики та будь-якого іншого виду мистецтва не змінює власної позиції, таким чином самостверджуючись коштом захоплення дівчини: « – Докладне читання поетів, – казав він, – потвердило мою... думку про них і про мистецтво взагалі» [33, с.129]. Чоловік наче впевнюється у тому, що література не заслуговує бути окремим об'єктом дослідження.

На відміну від Славенка, головна героїня прагне пізнати кожен думку коханого – «...їй хотілося спізнати його якнайглибше...» [33, с.129]. Таке одностороннє ставлення є ілюстрацією, хоча і не повною, ірраціональної любові, що проявляється у проєктивному механізмі. Попри те, що в цьому типі кохання індивід звертає увагу тільки на недоліки Іншого, у сюжеті роману ця ситуація розтягнута у часі та має двоїсту природу: Марта зацікавлена у головному героєві як в особистості, не помічаючи або ж ігноруючи його недоліки, а Юрій, попри ранню «любовну гарячку», все частіше виявляє характеристики дівчини, які йому не до вподоби. Ти паче, навіть після моментів чистого захоплення Мартою, у словах біохіміка прослідковується зверхнє ставлення до героїні: «Коли я б довідався...що тебе...убито, я закричав би з радощів» [33, с.136]. Загальна картина їхніх стосунків нагадує суцільні протиріччя, з кожним новим етапом Славенко все більше і більше проявляє свою садистську натуру, що повертає нас до теорії Еріха Фромма.

Суперечливий характер героя, що впливає на фундамент стосунків між ним і Мартою, також є своєрідним прикладом проявлення Ерота як вчителя, що посиляє нас до Платона. У контексті роману, Ерот навчив і головну героїню, і, більшою мірою, Юрія Славенка того, чого варто остерігатися і не чинити, а власне кохання. Зважаючи на «одинарність» любові у філософії Платона, теза «обачності від кохання» від Ерота може здатися беззмістовною. Проте у рамках описаних у романі реальностей, згадана у теоретичному розділі «свобода кохання», яка панувала на ранніх етапах розбудови Радянського Союзу як держави, такий характер «педагогіки» Ерота здається більш, ніж доцільним. Юрій Славенко усвідомлює, що кохання, особливо з Мартою – хибний крок, який міг привести героя до невтішних для нього наслідків: *«Тепер, коли шкідливість і марність кохання він цілком усвідомив, хоч і після того, як дізнав його, лишалось тільки винайти проти нього універсального запобіжника»* [33, с.202].

Більш ідеологічним та побутово-прагматичним є Дмитро Стайничний – давній знайомий Марти, інженер. Чоловік неодноразово озвучував свою прихильність до партії та її політики щодо родини: *«Що таке шлюб? Шлюб – це спілка, така, як спілка УСРР з РСФРР...» «Я думаю, не менше як п'ять [дітей]. Тут такий розрахунок: двоє помре, двоє заступає батьків, а одне – це чистий прибуток класу та нації»* [33, с.87]. Безперечно, Дмитро не кохав Марту, розглядаючи її як «інкубатор» для його дітей.

Стайничний цілковито відрізняється від Юрія Славенка, адже його сюжетну лінію неможливо проаналізувати з погляду будь-яких теорій кохання – він просто його не відчуває. Натомість інженера можна проаналізувати з точки зору теорій Карла Макса та Мішеля Фуко. Позаяк у Радянському Союзі панувала політика контролю над сексуальним життям власних громадян, філософські концепції Фуко є досить доречними у контексті аналізу Дмитра Стайничного. Чоловік є побічником пролетарської ідеології, він безапеляційно розбудовує своє життя, опираючись на принципи

комунізму, а це передбачає «прозору» владу над тілом Дмитра. Навіть не відчуваючи безпосереднього тиску на власне тіло зі сторони партії, інженер чинить його над тілом Марти – вербально, а пізніше над дружиною Оксаною. Він вступає у практичну дискусію з дружиною, яка стосується питання майбутньої дитини: «...працювати чи покинути посаду...Вона за те, щоб працювати, а я проти. Дитбудинків, щоб віддати дитя, в нас ще немає...» [33, с.273]. Хоча ворожість до іншого класу не спостерігалася, але незаперечним є той факт, що Стайничний раціоналізує кохання, фактично викресливши найважливіші його ознаки та характеристики [46].

У підсумку ми бачимо, що Юрій Славенко та Дмитро Стайничний є зразками патріархальної системи у рамках соціалістичної ідеології. Не зважаючи на ряд відмінностей між цим персонажами, обидва чоловіки об'єктивізують жінок, користуються ними в тих чи інших цілях. Варто зазначити, що Валер'ян Підмогильний зображує Юрія та Дмитра не як позитивних осіб, таких, чію поведінку варто наслідувати.

3.3 Мазохізм Льови Роттера та прагматизм Ірен Маркевич

Льова Роттер – один з численних залицяльників Марти Висоцької, але його вирізняє з-поміж інших чоловіків тверда відмова головної героїні. Дівчина погодилася лише на дружбу, а на будь-які натяки на романтичні стосунки від Льови реагує дещо агресивно. До того ж чоловік наче з радістю приймає свою пасивну роль в ієрархії стосунків між Мартою та іншими чоловіками. Тим паче саме Роттер познайомив дівчину з Юрієм Славенком, несвідомо підштовхнувши її до розчарування у коханні.

Ці сюжети наштовхують на аналіз персонажа Льови Роттера з погляду теорії мазохізму Зигмунда Фрейда. Ерос проявляється у взаємодії з Танатосом: чоловік своєрідно відмовляється від власного буття, принаймні у тій формі, яка зараз є у його житті. Деструктивність Роттера спричиняє деструкцію інших. Моральний садист, Льова, постійно облаштовує ситуації так, аби бути у постійному стані страждання. Розуміючи, що Висоцька

ніколи не відповість взаємністю, він власними ж руками ще більше віддаляє дівчину від себе, знайомлячи її з біохіміком Юрієм. Водночас Роттер змушує страждати і Марту – від розбитого серця, і Славенка – від марного витраченого часу на дівчину, і самого себе – від споглядання байдужості біохіміка та залишеної на самоті Висоцької.

Цікавим є специфічна «адаптація» ідолопоклонницької любові у сюжеті Льови Роттера-Марти Висоцької. Чоловік справді спрямовує свої сили на «розвиток» Іншого. Насправді знайомство Марти з Юрієм, влаштоване самим Роттером, спрямовувалося на «звільнення» Льови від невзаємного кохання до головної героїні. Прикметно, що Льова, ставши свідком своєрідного «падіння» Марти, залишає дівчину та навіть їде з міста, таке собі невисловлене розчарування в ідолі. Навіть тут герой не розуміє, чому дівчина не змогла його покохати: *«Чому сталося, що не йому, не Льові Роттерові... віддала вона свою любов?»* [33, с.292].

До того ж Льова Роттер порушує одну з основних дисциплін для вдосконалення мистецтва любові, дисципліну. Одна з характеристик цього персонажа, якій Валер'ян Підмогильний приділяє увагу – читання. З огляду на прочитані книжки та минуле Роттера, стає зрозумілою його тяга до мазохізму; його настанова по життю, слова Серена К'еркегора: *«...хто найщасливіший, як не найнещасніший, і хто найнещасніший, як не найщасливіший, і що таке життя, як не безумство, і віра, як не божевілля, і надія, як не загайка вдару на ешафоті, і кохання, як не штих у рану»* [33, с.34], з першою дружиною Льову розлучила Червона Армія, а перебуваючи на фронті він «створив цілий культ цієї жінки» [33, с.31], проте дружина зрадила йому, чого він їй не пробачив. Патерн культу повториться, як і зазначено вище.

На противагу Льові Роттеру, по той бік заплутаної любовної інтриги стоїть Ірен Маркевич – дочка лікаря та, через складені обставини, єдина спадкоємиця родини. Як і Юрія Славенка, Ерот «навчив» Ірен непотрібності любові. Давні стосунки займали дещо хороше місце в житті дівчини:

«Пригоди вплинули на неї позитивно, вони розвинули її й усталили...» [33, с.41].

З першого погляду стає зрозуміло, що Ірен не вважає кохання обов'язковим елементом для шлюбу. Її світоглядом керує холодний розум та розрахунок, вона розуміє, що закоханість Юрія швидко мине і він повернеться до неї. Дівчина навіть підмічає, що Славенко, втративши видимої раціональності у стосунках з Мартою, все ж виділяє окремий час на коханку. Поза тим, Ірен знає, наскільки для Славенка важлива наукова праця, наскільки цей шлюб є вигідним для біохіміка, адже одруження з Маркевич забезпечить його кімнатою у квартирі батьків нареченої та *«розв'яже статеве питання»* [33, с.290, 50]: *«Поворот до роботи буде разом і поворот до мене»* [33, с.177].

Ірен Маркевич розважлива жінка, дещо беземоційна і це застрахувало її виграш як жінки у патріархальній соціалістичній системі. Вона навіть переходить на українську мову, мімікуючи під Марту, аби ще більше прив'язати до себе вигідну партію.

Отже, Льова Роттер меланхолійний, несвідомо маніпулятивний приклад такого собі «слабшого» патріархату, він не володіє безпосередньо жінкою у цій історії, але тільки завдяки його діям чи бездіяльності, Марта набула інструментального характеру в руках іншого чоловіка. Свідомі махінації проводить Ірен Маркевич, яка підлаштовується під вимоги патріархату, виходить за найбільш вигідного для неї чоловіка. Її характер можна описати як незалежний, оскільки в романі Підмогильного вона не була об'єктом у руках чоловіка, не зважаючи на те, що фактично вона переходила з рук батька у руки чоловіка, Ірен сама влаштувала цей процес, облаштувавши все так, аби вона зберегла власний комфорт, навіть не зважаючи на те, що її вигода передбачала суб'єктивізацію іншої жінки.

Висновки до розділу III

У цьому розділі за допомогою феміністичної методології та теорій концепту любові, описаних у Розділі II, проаналізовано головних фігур у романі Валер'яна Підмогильного «Невеличка драма».

Виявлено, що головна героїня роману – Марта Висоцька, не мала власної суб'єктивності протягом сюжету, що робило її слабкою персонажкою з точки фемінізму. Її розкриття як особистості відбувався через опис стосунків з чоловіками, які так чи інакше виявляли своє романтичне зацікавлення до героїні. Тобто Марта виступає елементом чоловічої системи, об'єкт суспільного обміну. Інфантильна позиція, яка ґрунтувалася на прочитаних любовних романах, ще більше уподібнило її до дитини, не здатну самотійно знайти варіанти виходу з проблем; з іншого боку, доцільно буде зауважити, що головна героїня живе у Радянському союзі, де жінка не мала свободи вибору та поле для якогось здорового життя.

Ірен Маркевич, здається, єдина жінка у цій історії, яка, не втративши нічого, здобула комфортний та вигідний статус в умовах соціалістичних реалій. Ірен приймає правила патріархального світу, але химерним чином не піддається їм, що дозволило жінці не зазнати страждань та приниження від Юрія Славенка.

Юрій та Дмитро напряму сприймали Марту як об'єкт. Садизм щодо жінок проявляється у чоловіках через різні варіанти. Юрій Славенко мав подібні нахили, на початку стосунків з головною героїнею вони наче набули пасивного характеру, але зауважу, нікуди не зникли, що дало змогу цим задаткам все більше і більше проявлятися протягом роману. Герой не сприймає жінок на рівних, якщо ж якась жінка і підпадатиме під вимоги біохіміка, його ставлення не сильно зміниться. Дмитро взагалі не змінюється протягом сюжету: спочатку він розглядав Марту як «інкубатор» для його дітей, потім він знаходить собі дружину, яку так само не сприймає як окремий людський індивід з власними прагненнями та бажаннями.

Льова Роттер, всупереч власній пасивній природі, так само користується Мартою. Його «ідолізація» дівчини на пряму вказує на об'єктивацію героїні. Через власні способи начебто змушуючи страждати себе, він змушує страждати Марту. При тому, він нічого не втрачає у плинні мазохізму: чоловік сам обирає покинути роботу та поїхати з міста, тим часом як головна героїня втрачає затишну квартиру, втрачає роботу та втрачає репутацію. Льова Роттер ще один у системі суспільного обміну жінками.

Отже, чоловіки у романі Валер'яна Підмогильного «Невеличка драма» – приклади домінантного класу у патріархальній, соціалістичній системі, які, нічого не втрачаючи, навпаки набувають чи то матеріальних, чи то духовних здобутків, забираючи ці можливості у Марти Висоцької.

ВИСНОВКИ

Феномен любові досить складний – він охоплює багато сфер. Філософія дає багато відповідей на одне питання – «що таке любов». Релігійні та політичні тексти також рясніють власними здогадками. Власне, більш важливим для аналізу роману Валер'яна Підмогильного є питання «як соціокультурні зміни впливають на конструкт любові».

Задля повноцінного аналізу «Невеличкої драми» я схарактеризувала історичний зріз феномену любові – дописемну епоху, Античність, Середньовіччя та модерн. Особливу увагу звернено на хроніку сприйняття любові у Радянському Союзі, а саме у 1920-1930-і роки. Власне соціалістична ідеологія є однією з ґрунтовних доктрин для розуміння контексту тексту Валер'яна Підмогильного. Також схарактеризовано інтимну та публічну складові феномену любові.

Проаналізовано багатогранність природи любові в античній традиції, зокрема у філософському творі «Бенкет» Платона. До уваги взято кілька атрибутів, якими наділяє філософ Ерота – втілення любові: амбівалентність, ніжність, мудрість та справедливість. У результаті підкреслено набагато глибшу сутність любові, що проявляється у жазі до пізнання всього, від фізичного до духовного.

Розглянуто поняття любові у філософсько-культурологічному дискурсі ХХ століття. У психоаналітичній теорії Зигмунда Фрейда любов є розгалуженням від аналізу сексуальності або ж як пошук власного відображення індивіда, відхід від заборонених проявів тяги. Окремо від дослідження сексуальності любов у психоаналітичній теорії практично неможливо розглядати.

Еріх Фромм відходить від сексуальності, проте не забуває її. Його концепції є своєрідними порадами для тих, хто хоче істинно когось покохати. Багаторівневий підхід та ускладненість феномену любові Еріха Фромма водночас дозволив набагато глибше проаналізувати портрети героїв «Невеличкої драми».

Візії Мішеля Фуко дали змогу дослідити епізод контролю над інтимним життям у Радянському Союзі. Поняття сексуальності тут є більш вагомим, проте це не нівелює доцільності розгляду саме теорій Мішеля Фуко. Філософ стверджує, що сексуальність – соціальний конструкт. Це дає можливість припустити, що і концепт любові теж входить у соціальну «надбудову», яку можна трансформувати.

Універсальність, глобальність та проблемність феномену любові прослідковується у творчості людей. Метафори зображують любов як різні явища, тим часом як лірика пісень і літературні тексти пропонують ще більшу кількість іпостасей любові – від античних поезій до сучасних хітів.

Через персонажів роману Валер'яна Підмогильного та подій, які вони переживають, виявлена ілюстративність категорій любові, які були запропоновані у філософських та психоаналітичних працях, опрацьованими вище. Історії двох жінок, які навіть не взаємодіють між собою, принаймні на пряму, є прикладами підходів до любові як фундаментальної запоруки щасливих стосунків: Марта Висоцька приймає це почуття і потерпає від жорстокості коханого чоловіка, а Ірен Маркевич відкидає любов і нічого від цього не втрачає. Чоловічі ж персонажі репрезентують патріархальну культуру, свідомо чи несвідомо користуються її привілеями. Урешті, у рамках соціалістичних реалій Юрій Славенко та Дмитро Стайничий відмовляються від любові й взагалі її не сприймають. Льова Роттер дозволяє стати Марті інструментом в руках Юрія, що характеризує його як пасивний елемент патріархальної культури.

У висновку, любов досить комплексний феномен. Його аспекти можна розглядати у різних сферах, але важливим у контексті цієї кваліфікаційної є соціокультурний вплив на сприйняття індивідом любові. Політичний устрій, економічний стан та системи цінностей безпосередньо впливають на формування концепту любові протягом історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Амельченко Н. А. Співвідношення влади, примусу та насильства в сучасних теоріях влади / Амельченко Н.А., Шейко Ю.О. // Наукові записки НаУКМА. – 2009. – Т. 95 : Політичні науки. – С. 3–8.
2. Андрійченко Ю.В. Концепт кохання в сучасних текстах іспанських пісень / Ю. В. Андрійченко, А. В. Бодянська // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – 2011. – Вип. 19. – С. 3–7.
3. Бажан О.М. Кореляція феміністичної та гендерної критики як різновидів новітнього літературознавства. Шевченкознавчі студії. Збірник наукових праць. Випуск 16. – К.: Київський ВПЦ університет. – 2012. – С. 152 – 163.
4. Башук О. Г. Онтологічний зміст поняття "Ерос" як безпосередній досвід особистості в традиції платонізму / О. Г. Башук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2012. – Вип. 109. – С. 8–11.
5. Бернадська Н. Модерний любовний роман в українській і японській літературах початку ХХ століття (Валер'ян Підмогильний і Дзюн'ітіро Танідзакі)/Н. Бернадська // Слово і час. – Київ:Фенікс, 2013, № 8. – С.23–31.
6. Буз О. Фемінізм, тіло і бажання у творчості М. Фуко [Текст] / О. Буз // Україна–Європа–Світ. – 2010. – Вип. 4. – С. 265–271.
7. Бурдяк І. Концепти психічних проявів особистості на тлі цивілізації філософії М. Фуко / І. Бурдяк, Д. Касяничук ; [наук. кер. М. Й. Криський] // Modern directions of scientific research development : Proceedings of VII International Scientific and Practical Conference (December 22–24, 2021). – Chicago : VoScience Publisher, 2021. – P. 677–688
8. Гречкосій Р.М. Екзистенційно–особистісний зміст філософії Еріха Фромма / Р. М. Гречкосій // Філософські обрії. – 2013. – Вип. 30. – С. 41–49.

9. Гужва О.П. Античність як тип культури / О. П. Гужва // Філософські обрії. – 2011. – № 25. – С. 158–171.

10. Драч О. Концепт «нової жінки» в інтерпретації О. Коллонтай / Оксана Драч, Анастасія Шаматова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія / за заг. ред. І. С. Зуляка ; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. – Тернопіль : [ТНПУ], 2016. – Вип. 1, ч. 3. – С. 22–26.

11. Жмакіна Т. О. Вербалізація концепту кохання у сучасному англійськомовному пісенному дискурсі : кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» / Т. О. Жмакіна ; наук. керівник к.ф.н., доц. Я. М. Присяннікова ; Міністерство освіти і науки України ; Херсонський держ. ун – т, Ф – т української філології та журналістики, Кафедра англійської філології та світової літератури імені професора Олега Мішукова. – Херсон : ХДУ, 2021. – 45 с.

12. Зубань Г.О. Феномен агресії як засіб ідентифікації людини в сучасному просторі // Культура народів Причорномор'я. 2011. № 216. 121–124 с.

13. Калько В. Лінгвокультурний аналіз концепту кохання (на матеріалі українських паремій) / В. Калько // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2013. – № 1. – С. 44–48.

14. Карповець М. Розуміння статі у теорії влади Мішеля Фуко (The Understanding of Sex in the Michel Foucault's Theory of Power). Гендер та філософія: гендерні студії у філософських науках (22 листопада 2012 року). Гендер та культурологія: гендерні дослідження феноменів культури (21 лютого 2013 року) : збірник матеріалів круглих столів. С. 39–49.

15. Кіреєнко К.В. Концептуальна метафора КОХАННЯ – ХВОРОБА в українській та англійській фольклорно – магичних картинах світу / К. В. Кіреєнко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (Філологічні науки). – 2013. – № 14 (273). – Ч. 1. – С. 166 – 171.

16. Клименко О. М. Образ "нової людини" у спогадах радянських робітниць 1920 – 1930 – х рр. / О. М. Клименко // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – 2016. – Т. 182. – С. 35 – 40.

17. Кода Г. Ю. Початкові уявлення про любов в добу Античності. Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 38. – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. С. 76 – 80.

18. Колієва І. А. «Нестабільність» гендерного суб'єкту як ключовий концепт сексуальності у філософії постмодернізму. Українознавчий альманах. 2014. Вип. 16. С. 250–255.

19. Коломієць Р. Г. Валер'ян Підмогильний / Ростислав Коломієць; худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. – Харків: Фоліо, 2021. – 123 с.: іл.. – (Знамениті українці).

20. Корнєєва Л. Л. Трансформації шлюбу та відношення батьків до дітей як рівнобіжні історичні процеси / Л. Л. Корнєєва, А. О. Донець // Молодий вчений. – 2015. – № 2(5). – С. 208 – 212.

21. Косович Ю. Концепція любові в роботах еріха фромма / Ю. Косович, З. М. Атаманюк // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. – 2016. – Вип. 2. – С. 54 – 60.

22. Кришмел В. Релігійні чинники в осмисленні феномена любові в добу Середньовіччя та сучасності // Наукові записки. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія. Випуск 1: Серія «Історичне релігієзнавство». С. 139 – 150.

23. Кузнець Т. Повсякденне життя радянських міст 1920 – 1930 – х років. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Одеса, 2020. Число 22. С. 51–56.

24. Кучера Т. М. Онтологічні та морально – екзистенційні виміри любові / Т. М. Кучера // Університетська кафедра. – 2013. – № 2. – С. 74 – 89.

25. Лушнікова В. О. Вербалізація концепту ЛЮБОВ / КОХАННЯ / LOVE в українському й англійському пісенному дискурсі = The verbalization of the LOVE concept in Ukrainian and English song discourse : кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр» / В. О. Лушнікова ; наук. керівник к.ф.н., ст.викл. Ю. О. Омельчук ; Міністерство освіти і науки України ; Херсонський держ. ун – т, Ф – т української філології та журналістики, Кафедра мовознавства. – Херсон : ХДУ, 2020. – 47 с.

26. Майстренко Л. В. Любов Земна і любов Небесна у «Бенкеті» Платона / Л.В. Майстренко Гуманітарний вісник: зб. наук.пр. / ЧДТУ. – Черкаси, 2004. – Ч. 8. – С.80 – 84.

27. Митник Н. Поховальний обряд Висоцької культури на Тернопільщині / Н. Митник // Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – 2018. – Вип. 43. – С. 136–138.

28. Непрілий О. Проблема сексуальності у філософії Мішеля Фуко // Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016. Вип. 39. С. 12 – 14.

29. Ніколаєнко, С.І. Поняття адаптації в різних напрямках психології [Текст] / С.І. Ніколаєнко, О.С. Ніколаєнко // Світогляд – Філософія – Релігія : збірник наукових праць. – Суми : УАБС НБУ, 2012. – Вип. 2. – С. 68 – 77.

30. Олінкевич В. Проблема деструктивності у теорії інстинктів З. Фрейда // Свідомість, мозок, мова : актуальні проблеми та міждисциплінарні досягнення: збірник матеріалів міжнародної науково – практичної конференції (Львів, 19 – 20 квітня 2018 р.). – Львів, 2018. – с. 170 – 171.

31. Оніпченко О. І. Сексизм щодо жінок в процесі статевої соціалізації молоді у 20 – 30 – х роках ХХ століття // Гендер. Екологія. Здоров'я : матеріали IV Міжнар. наук. – практ. конф., присвяченої 210 –

річчю Харківського національного медичного університету (м. Харків, 21 – 22 квіт. 2015 р.). – Харків, 2015. – С. 87 – 88.

32. Оніпченко О. І. Морально – етична парадигма статевої соціалізації молоді в 20 – 30 роках ХХ століття. // Актуальні питання гуманітарних наук : міжвуз. зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького держ. пед. ун. / редактори – упорядники: В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2018. – Вип. 18. – С. 144–152.

33. Підмогильний В. Невеличка драма: роман на одну частину / Валер'ян Підмогильний. – Київ: Знання, 2014. – 294 с. – (Скарби).

34. Платон. Бенкет / перекл. з давньогрецької і коментарі Уляни Головач. – Львів: Видавництво УКУ, 2005. – 176 с.

35. Попов М. М. Вплив католицької церкви на статеві стосунки у Середньовіччі. // Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2021» : ХХІІІ Всеукраїнська наукова конференція молодих учених / редкол. : О. В. Черевко (голова) [та ін.]. – С. 79 – 81.

36. Потапенко Я. Тіло, влада і сексуальність в роботах М. Фуко. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1021> (дата звернення: 05.04.2024).

37. Пошали І. В. Теоретичне обґрунтування нової парадигми статевих та шлюбно–сімейних відносин у радянському суспільстві 1920–х років // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП “Видавництво “Гілея”, 2014. – Вип. 85 (6). – С. 103 – 105.

38. Романова О. Екзистенціальні та психоаналітичні аспекти вибору любові в філософсько – антропологічному дискурсі ХХ – ХХІ ст. // Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія». Видавничий дім Гільветика, 2020. – Вип. 41. – С. 313 – 326.

39. Рябченко О. «Нам ніколи гратися в кохання...»: студенти радянської України 1920 – х рр. / О.Л. Рябченко // Проблеми історії України:

факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 22. – С. 290 – 303.

40. Семчук Н. Етнічна культура слов'ян як підґрунтя для формуванні сучасних освітньо – виховних технологій / Н.І. Семчук // Культура народів Причерномор'я. – 2011. – № 198. – С. 144 – 147.

41. Синєокий О. Соціокультурна матриця норм сексуальної поведінки як джерело формування правових засад [Текст] / Олег Синєокий // Психологія і суспільство. – 2006. – № 4. – С. 86–91.

42. Сіра І. Б. Поняття «любов» у творах давньогрецьких авторів. URL: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/10/articles/sec3/s3a9.html (дата звернення: 26.01.2024).

43. Снітько Д. Ю. Пасивність людини в психоаналізі З. Фрейда / Д. Ю. Снітько // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. – Київ, 2013. – Вип. 68. – С. 402–405.

44. Стельмах Х. Теорії жіночого письма та феміністична критика / Х. Стельмах // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2012. – Вип. 19. – С. 357–365.

45. Тоба М. В. До вивчення проблеми соціально–психологічної адаптації особистості у науковій літературі / М. В. Тоба, І. Є. Жигаренко, Л. В. Боярин // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2017. – № 1. – С. 252–261.

46. Томенко В.М. Теорія українського кохання. URL: <http://dotyk.in.ua/tomenko.html> (дата звернення: 09.02.2024).

47. Туренко В. Е. «Агапічний словник» у давньогрецькій філософії та літератури: від Гомера до Нового Завіту / В. Е. Туренко // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2014. – Вип. 3. – С. 82–92.

48. Туренко В. Е. Епістемологічний зміст феномену любові в античності: історико–філософський контекст / В. Е. Туренко // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2018. – № 2. – С. 53–57.

49. Туренко В. Е. Промова Агафона в «Бенкеті» Платона: особливості тлумачення атрибутики любові. Софія: гуманітарно–релігійознавчий альманах. – 2017. – № 9. – С. 42–46.

50. Філатова О. Любовний дискурс в українській романістиці: від «швидкокрилого еросу» 1920–х до сексофобії 1930–х років / О. Філатова // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. – 2012. – Вип. 18. – С. 103–115.

51. Фромм Е. Мистецтво любові / Еріх Фромм ; пер. з англ. В. Кучменко. – 3–тє вид. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. – 192 с.

52. Цебрій І. В. Концепція куртуазності як суспільно–культурного явища класичного середньовіччя / І. В. Цебрій, В. В. Опенько // Філософські обрії. – 2016. – Вип. 35. – С. 89–96.

53. Чекаль Л. А. Структура психіки за З. Фрейдом / Л. А. Чекаль, А. О. Ханіна // Гілея: науковий вісник. – 2016. – Вип. 106. – С. 168–171.

54. Шаталович, О., & Шаталович, І. «Терапія» культури у вченні З. Фройда. // Науково–теоретичний альманах Грані – №24(10) – С.13–18.

55. Шкіль Л. (2010). Сексуальність як різновид етичної субстанції (у розвідках Мішеля Фуко) // Гілея: науковий вісник. – Вип. 34. – С. 300–306.

56. Шумчук Б. Характеристика прояву чотирьох форм «Філософії любові» між людьми // Norwegian Journal of development of the International Science. – 2021. – №69. – с. 43–50.

57. Юречко О. Письменники в ролі дослідників психології творчості: Іван Франко і Валер'ян Підмогильний / О. Юречко // Українське літературознавство. – 2012. – Вип. 76. – С. 148–154.

58. Abdullah K. A. (2016). A Comparative Study of Conceptual Metaphors of Love in English and Kurdi. / Journal of University of Raparin. – № 3(6). – p. 102–122.

59. Al-Khaza'leh B.A, Alzubi A.A.F. The Metaphorical Conceptualization of Love in English and Arabic Songs: A Contrastive Study // Theory and Practice in Language Studies. – 2022 –№12(6). – p. 1189–1199.
60. Alison R. Sharrock Ovid / In A Companion to Roman Love Elegy [edited by Barbara K. Gold]. Malden: Wiley–Blackwell. – 2012. – p. 70–86.
61. Benvenuto S. Freud and Masochism. URL: <https://www.journal-psychoanalysis.eu/articles/freud-and-masochism/> (дата звернення: 05.03.2024).
62. Bergmann M.S. Freud's three theories of love in the light of later developments // Journal of the American Psychoanalytic Association. – 1988. – № 36(3). – p.653–672.
63. Berner, W., Berger, P., & Hill, A. Sexual sadism // International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology. – 2003 – №47(4). – p. 383–395.
64. Cataldi S. The Public and Social Character of Love in the History of Sociological Thought // Paedagogia Christiana. – 2018. – №2(42). – p.101–120.
65. Charles Laughlin, Melanie Takahashi Mystical love: the universal solvent // Anthropology Day Collection. – 2020 – Vol.1 (1). – p.5–62.
66. Cristóbal Pagán Cánovas Erotic Emissions in Greek Poetry: A Genetic Integration Network // Cognitive Semiotics. Berlin. – 2010. – Vol. 6., Iss. s1. – p.7–32.
67. Das Raju "Politics of Love, and Love of Politics: Towards a Marxist Theory of Love // Class, Race and Corporate Power. – 2022. – Vol. 10: Iss. 2, Article 2.
68. Françoise Letoublon. The Magnetic Stone of Love // Greek Novel and Poetry. Edmund P. Cueva ; Shannon P. Byrne. A Companion to the Ancient Novel. Wiley–Blackwell. – 2014. – p.330–351.
69. Freud S. Instincts and Their Vicissitudes. / In The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIV (1914–1916): On the History of the Psycho–Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works – 1957. – p. 109–140.

70. Hood, Gwenyth E. Medieval Love–Madness and Divine Love / *Mythlore*. – 1990. – № 61. – p.20–28.
71. Jankowiak, W. R., Fischer, E. F. A Cross–Cultural Perspective on Romantic Love. *Ethnology*. – №31(2). – p. 149–155.
72. Kim Jungsik Love types and subjective well–being: a cross–cultural study / *Social behavior and personality*. – 2004. – № 32(2). – p. 173–182.
73. Kwon Young–Hee Eros and Psyche: Freud’s Configuration of the Sexual Drive and the Body–Ego / *인문논총*. – 2007. – Vol.57. – pp. 131–157.
74. Love and Politics / [ed. Ester Kováts]. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/12134.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).
75. MacFarlane Alan Love and Capitalism. The Culture of Capitalism / UK, Oxford, Basil Blackwell. – 1987. – p. 1–13. URL: http://www.alanmacfarlane.com/TEXTS/LOVE_long.pdf (дата звернення: 08.03.2024).
76. Mantas, Konstantinos Marriage in the Roman Imperial Period / *Polis. Revista de ideas y formas políticas de la Antigüedad Clásica*. – 1999. – №11. – p. 111–134.
77. Marukhovska–Kartunova O., Bugrov M., Yatskiv O. & Malyk V. The Philosophy of Ancient Culture in the Context of the Evolution of the States of European Culture: An Analysis of the Autonomy of Cultures / *Futurity Philosophy*. – 2023. – №2(1). – p. 30–44.
78. Nicolas Baumard, Elise Huillery, Alexandre Hyafil, Lou Safra. The cultural evolution of love in literary history / *Natural Human Behaviour*. – 2022. – 6 (4). – p.506–522.
79. Perović, S., & Vuković–Stamatović M. Universality and cultural variation in the conceptualisation of love via metaphors, metonymies and cultural scripts: The case of Montenegrin / *Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación*. – 2021. – № 85. – p. 45–60.

80. Philpot Lawrence S. The Elements of Aristotelian Philia. Doctoral Dissertation, University of Pittsburgh. URL: <https://d-scholarship.pitt.edu/41574/1/Philpot%20Final%20ETD.pdf> (дата звернення: 19.01.2024).

81. Robertson D. The concept of courtly love as an impediment to the understanding of medieval texts / The Meaning of Courtly Love [ed. In Francis X. Newman]. Albany: State University of New York Press. – 1969. – p. 1–19.

82. Schiefenhövel W. Romantic love. A human universal and possible honest signal / Hum Ontog. – 2009. – № 3(2). – p. 39–50.

83. Stability and change in relationships / [edited by Anita L. Vangelisti, Harry T. Reis, Mary Anne Fitzpatrick]. – Cambridge, UK – Cambridge University Press, 2002. – 377 p.

84. Stiner M.C. Love and Death in the Stone Age: What Constitutes First Evidence of Mortuary Treatment of the Human Body? / Biol Theory. – 2017. – №12. – p. 248–261.

85. Wray David. Catullus the Roman Love Elegist? / In A Companion to Roman Love Elegy [edited by Barbara K. Gold]. Malden: Wiley–Blackwell. – 2012. – p. 25–39.

86. Youvan Douglas Eros, Philia, and Agape. URL: https://www.researchgate.net/publication/378264630_Eros_Philias_and_Agape (дата звернення: 15.01.2024).